

Ба 4593

ЭК

БІБЛІОТЭКА

А. СЕРАФІМОВІЧ

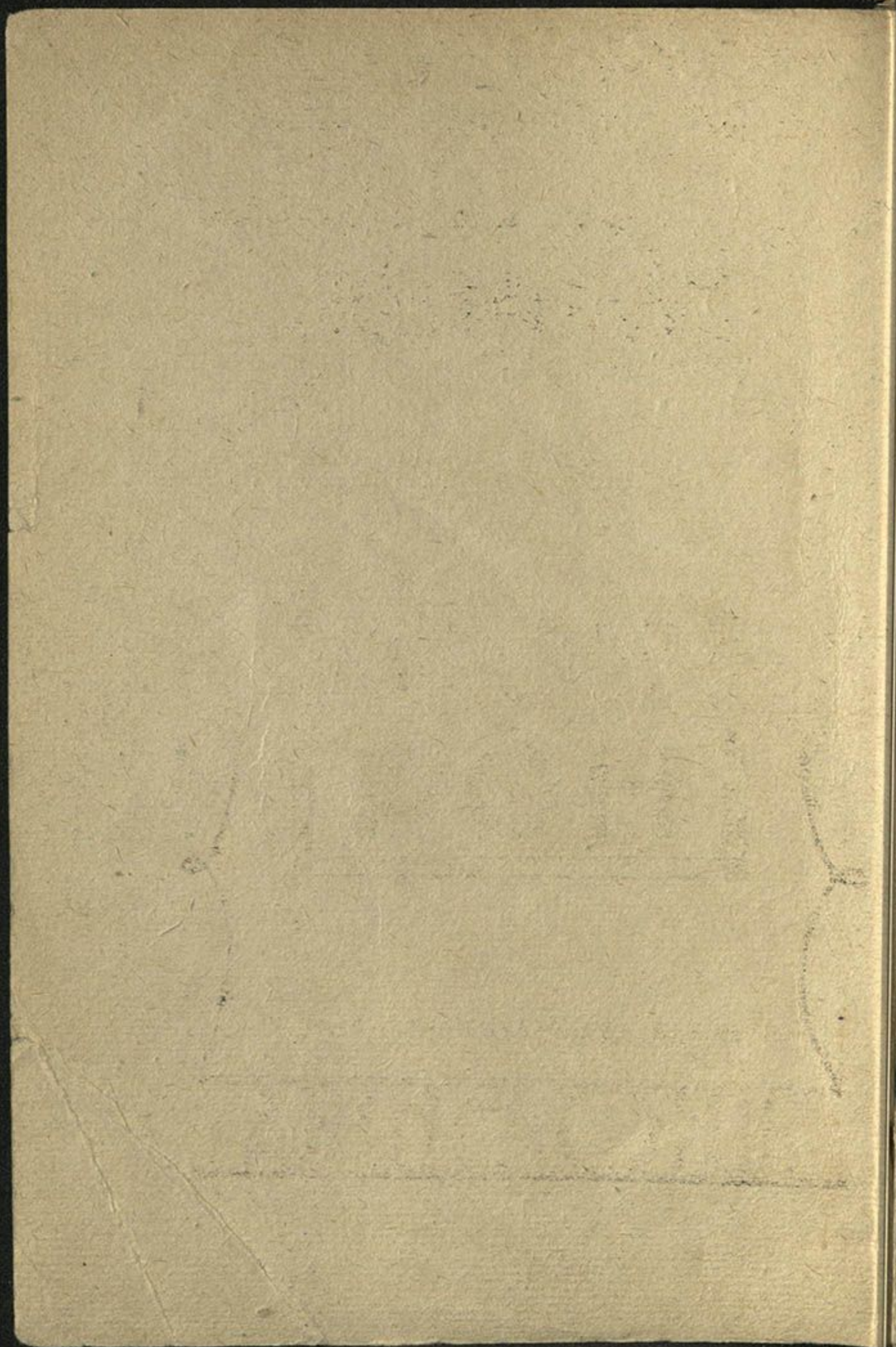
ВЕРАБ'ІНАЯ
НОЧ

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВYДАВЕЦТВА

М. М. А. П. К. А.

ба 4593

~~8322~~
Ба

Ба 4593

БІБЛІОТЭКА ШКОЛЬНІКА

А. СЕРАФІМОВІЧ

C-32

ВЕРАБ'ІНАЯ НОЧ

АПАВЯДАНЬНІ

Пераклад А. ГАРОДНІ

1796-рч

БН 4593

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВYДАВЕЦТВА
М Е Н С К — 1930

М. М. 18554
С. С. 2411

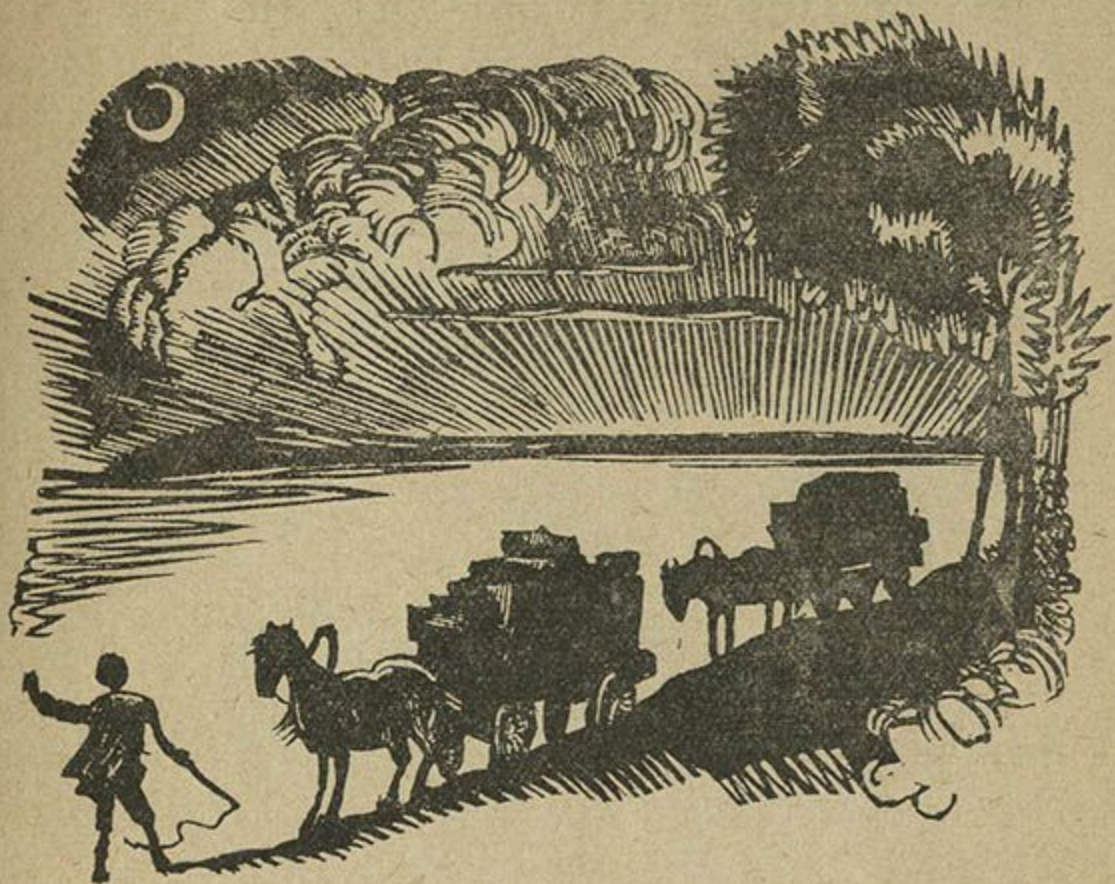
2944
Г. С. 1994 г.

Малюнкi запазычаны
з расійскага выданьня

Заказ № 78. (4^{1/4} арк.). 5.000 экз. Галоўлітбел № 2350.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выд-ва.

25. п 4. 2009

ВЕРАБІНАЯ НОЧ

За далёкім поплавам вузенькай чырвонай палоскай толькі-што прагнуўся золак. У перадранішнім змроку вызначылася сьветлая шырокая рака. Каля самага берагу ўздымалася гара, на гары туліліся хаткі, на версе бялела царква. Пад гарою, каля берагу, чарнелі перавоз і лодкі. На беразе каля перавозу стаяла маленькая з дошчак хатка на адзін пакойчык.

На падлозе на маце спаў перавозьнік Кірыла, барадаты, чорны мужык, а ў кутку на саломе скруціўся абаранкам хлапчук гадоў дзесяці, Васіль, памочнік Кірылы.

Па крывой, пыльнай дарозе з гары зьяжджалі дзьве фурманкі. Коні ўпіраліся, стрымлівалі вазы, якія ўвесь час напіралі ім на ногі. На фурманках былі высока настаўлены вялікія клеткі, а ў іх сядзелі гусі, куры, качкі. Яны хісталіся, боўталі галовамі, дзеўбалі адна адну і на штуршкох з перапуду ўзьнімалі крык і бязладны птушыны гоман:

— Куды гэта нас вязуць?.. ой як цесна!.. Ну, не дзяўбі мяне!.. Ах, колькі вады, вось каб паплаваць, папаласкацца, напіцца!.. Як-бы гэта выскачыць адсюль!..

І висоўвалі галовы між лясак.

Але ляскі былі даволі шчыльныя, і выскачыць было нельга.

З пярэдняе фурманкі саскочыў высокі дзяцюк, падапхнуў лейцы пад сядзеньне, каб ня скінуліся пад ногі, крыкнуў на коняй, якія пачалі былі кусацца:

— Но-о, ня дурэй!..

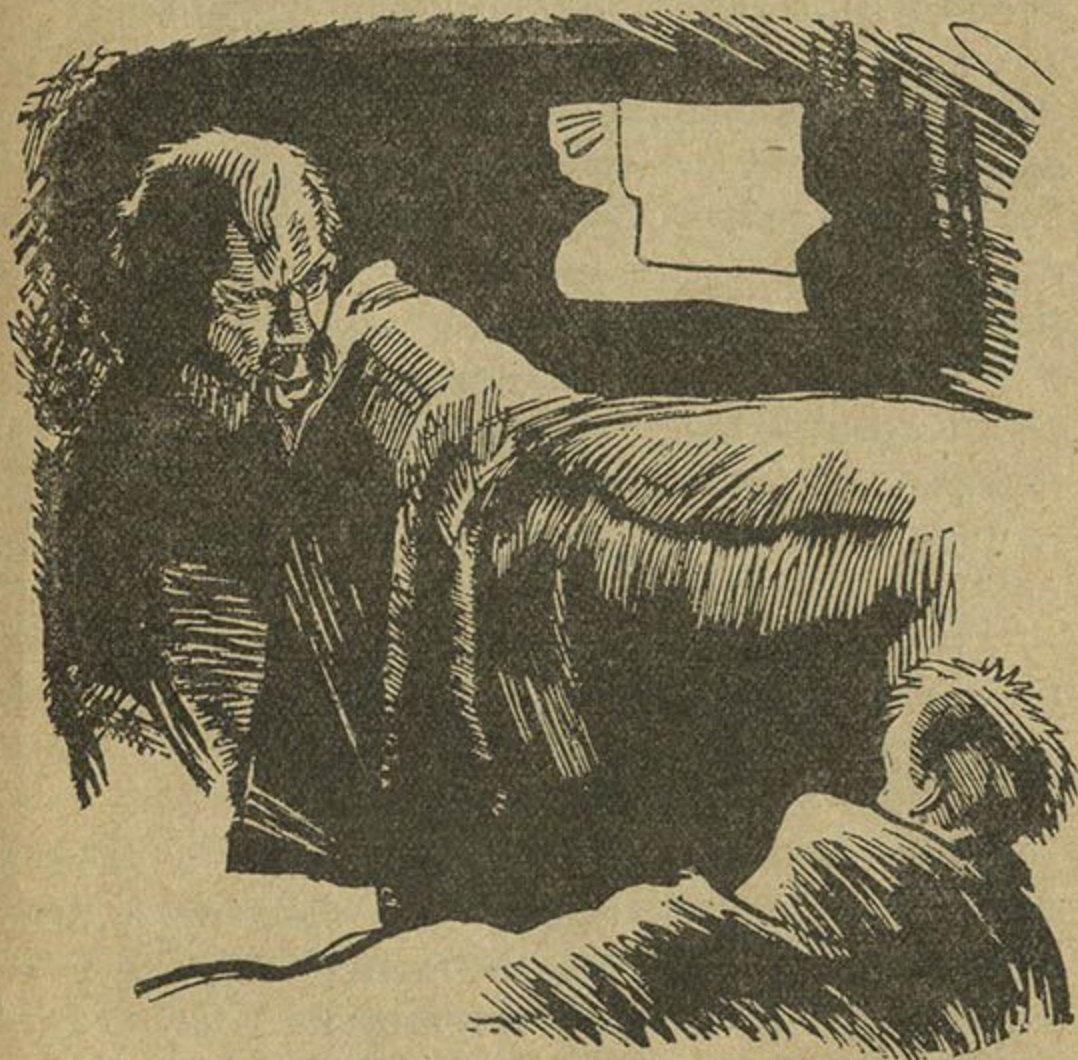
І пашоў да хаткі, ляскаючы бізуном па запыленых ботах.

У хатцы было ціха.

— Эй, хто там?.. Перавозьнік, перавоз!—
І пастукаў пугаўём у цёмнае ваконца.

Ніхто не адклікнуўся.

З другое фурманкі працадзіў стары:
— Сьпяць, відаць, ня чуюць. Стукні разок
у дзьверы!

Дзяцюк падышоў да дзьвярэй і забразгаў
засаўкай.

— Чуеш, не, давай перавоз!..

Кірыла падняў чорную кудлатую галаву.

— Гэй, Васіль, чуеш, ідзі перавязі!—І лёг.
Хлопчык ускочыў, працёр вочы, соладка

пазяхнуў і зноў паваліўся на салому: хацелася страшэнна спаць.

— Ну, чаго зноў разьлэгся? Чакаюць,— сказаў Кірыла, не падымаючы галавы.

Хлопчык зноў ускочыў, падцягнуў штанікі, зьняў з сьцяны ключ і бяз шапкі, басынож, вышаў на панадворак, курчачыся.

За поплавам скрозь лёгкія хмаркі займаўся золак, чырванью адлюстроўваўся ў рацэ. Над вадой курыўся лёгкі туман.

Хлопчыка кінула ў дрыжыкі ад ранішняй сьвежасьці. Пабег да парому, хлюпаючы па мокрым пяску босымі нагамі, нахіліўся і пачаў адмыкаць ланцуг, якім нанач прычпляўся да берагу перавоз.

Ззаду шапацеў мокры пясок пад падковамі і капытамі—фурманкі пад'ехалі да перавозу.

— Хто-ж перавоз гнаць будзе?

Хлопчык падняў галаву: над ім стаяў доўгі, як жардзіна, дзяцюк і глядзеў адным вокам—другое было зацягнена бяльмом—а ў вуху блішчэла завушнічка. Фурманкі стаялі адна за адной.

— Я.

— Куды табе!.. Ад зямлі ня відаць. Чаго-ж гэта старшы ня ідзе?

— Я магу, мне не ўпярышыню, а вы дзядзечка, дапаможаце...

— Ага, дапаможаце...

Дзяцюк раззлавана тузануў коні і яны тупаючы па дошках, узьвезьлі воз на перавоз. Другі фурман узьвёў другую пару коняў. Васіль зірнуў на яго і з перапуду ня мог адарваць вачэй: у яго не закрываліся губы, старэчы пусты рот чарнеў і з боку, з-пад кудлатых сівых вусоў, выглядаў толькі адзін жоўты зуб.

„Гэта — разбойнікі...“ — падумаў хлопчык і пачаў жвава адвязаць ад слупа канец вяроўкі. Дзяцюк узяў жардзіну. Напяўся, адпіхнуў перавоз ад берагу. Хлапчук ухапіўся за вяроўку, якая спушчалася з парому ў ваду на той бераг, і пачаў цягнуць. Пачаў цягнуць і дзяцюк з старым. Паром павярнуўся носам і шпарка пашоў наўскасяк да другога берагу і пакідаў за сабою на сьветлай вадзе зьнікаючы сьлед.

„Куды гэта яны птушак вязуць?—думаў хлопчык.—На кірмаш рана яшчэ. У горад?—дык ім трэба на гару ехаць. Бязумоўна, разбойнікі! Летась, вось гэтак сама ў дзядзькі Сіланты сьвіней укралі, а на тым баку парэзалі. Бач, ніхто-ж гэтак рана не выяжджае. І завушнічка ў вуху...“

Хлопчык з-пад ілба зірнуў на дзяцюка: той не зьвярнуў жаднае ўвагі, толькі доўгімі, як у вялізнае малпы, рукамі перахапляў вяроўку, з якой цякла вада. Асабліва страшнага нічога ў ім ня было, але ўпэў-

ненасьць, што гэта разбойнікі, чамусьці яшчэ больш апанавала хлопчыка.

А на старога, што таксама цягнуў за мокрую вяроўку, ён і зірнуць нават баяўся, бо калі ўзіраўся, дык на яго глядзеў правалены чорны рот і вялізны жоўты зуб.

„Не, разбойнікі...“

— Ну, ты, кураня, жвавей!.. у ваду цябе сьпіхнуць, ці што?..—сказаў дзяцюк і злосна бліснуў сваім бяльмом.

„Яны мяне сьпіхнуць у ваду, каб не расказваў, што бачыў, як з крадзеным птаствам ехалі“.

Нахіліўся, і з усяе моцы пачаў цягнуць вяроўку, каб хутчэй даплыць да берагу.

А бераг, вось ужо ён, зусім блізка. Перавоз зачапіўся за пясок. Коні ад штуршка пераступілі з нагі на ногу. Хлопчык радасна саскочыў на пясок і закруціў канец вяроўкі ад перавоза за слуп.

Дзяцюк вывеў сваіх коняў, стары сваіх. Некаторы час яны ішлі па пяску побач з сваімі коньмі, а калі выехалі на цвёрдую дарогу, селі і паехалі. Хлопчык весялей паглядзеў ім усьлед.

„Ну, дзякуй богу... Няйначай, разбойнікі. Бач, як пагналі коні—аж закурылася на дарозе“.

А сонца ўжо ўзышло і радасна асьвяціла раку, той бераг, хаты, што абляпілі лагчыну,

і белую царкву на гары. За рачным паваротам ледзь-ледзь мутнеў белы дымок—параход ішоў.

— Эх, каб гэта пакупацца.

Гэта была вялікая спакуса,—так пяшчотна мыла тут сьветлая вада жоўты чысты пясоцак, і шмыгалі ў розныя бакі малюсенькія рыбкі.

Хлопчык уздыхнуў і пачаў адвязаць ад слупа вяроўку,—ня можна купацца, убачыць Кірыла, адлупце. Напяўся, адпіхнуў перавоз і пачаў цягнуць за мокрую вяроўку. Трудна. Цяжкі перавоз, ледзь-ледзь паўзе, а рака шырокая. Калі пад'едзе хто, Кірыла будзе сварыцца, што доўга гнаў перавоз. І хлопчык з усіх жыл, але павольна цягне коўзкую вяроўку.

А навокал рыбы весела наперагонкі пушчаюць па вадзе кругі, якія разыходзяцца ва ўсе бакі. Нібыта і рыбы цешацца з раніцы, сонца і цішыні, а некаторыя аж выскакваюць на момант з вады, быццам хочуць паглядзець, што тут робіцца.

Васіль змарыўся, пачаў цяжка дыхаць, кінуў глядзець навокал і, нахіліўшы галаву, з усяе сілы цягнуў вяроўку, і пот цурком капаў з чырвонага, нібы ў полімі, твару.

Калі перавоз падышоў да берагу, з хаткі вышаў Кірыла, чорны, кудлаты, і, насупіўшы чорныя бровы, сказаў:

— Чаго гэтак доўга? Бач, цэлую гадзіну паром гнаў. Хіба купаўся там? Глядзі, каб бізун па табе не пагуляў...

Вельмі хлопчыку хацелася сказаць Кірылу, што ён зараз перавозіў разбойнікаў, але пабаяўся, не сказаў.

А ўжо з гары спаўзалі фурманкі да перавозу. Пачынаўся працоўны дзень. Кірыла пашоў ганяць паром і крыкнуў:

— Бярыся за шпакляваньне, Васіль, ды каб да абеду ўсё скончыць!

Васіль схадзіў у хату, узяў малаток, долата, пакульля, узяў з паліцы кавалак хлеба і, жуючы, пашоў да перакуленай на беразе ўверх дном лодкі. Увесь час кусаючы хлеб, пачаў забіваць пакульлем рассохлыя шчыліны ў бакох і ў днішчы лодкі. Ён рабіў гэта лоўка, пастукваючы малатком па ручцы долата,—за лета ўсяму навучыўся.

Яшчэ перад вясною прывяла Васіля маці з суседняе вёскі да Кірылы і сказала:

— Дзядзька Кірыла, вы ўжо не пакрыўдзьце майго.

А Кірыла насупіў бровы:

— За хлеб вазьму, а больш нічога.

Удава аж заплакала:

— Хоць паўрубельчык за лета...

— За хлеб, і больш нічога. Якая ад яго карысьць?—малы. Толькі што лодку пера-

гоніць з аднаго берагу на другі. Хочаш, за харчы пакідай, больш нічога ня дам.

Так і застаўся хлопчык.

Цюкае Васіль малатком, ды прыслухоўваецца да вясёлага гоману на беразе. Бабы пранікамі б'юць па мокрай бялізньне. Пакрыкваюць мужыкі, купаючы коні. Коні плаваюць, хрыпяць, становяцца ў вадзе дыбка.

З зайздрасьцю глядзіць Васіль на дзяцей, якія зьбягаюць з гары. Яны на ляту скідваюць з сябе сарочки і акунаюцца ў ваду. Пырскі мігацяць ва ўсе бакі. Крык, сьмех, піск, вясёласьць. А Васіль усё стукае ды стукае малатком па долаце, забіваючы ў шчыліны пакульле,—да абеду трэба кончыць, а не—раззлуецца Кірыла.

Пратрубіў параход і, хлюпаючы коламі, працягнуў міма цяжкія баржы.

Сонца падымалася вышэй і пачынала пячы ўсё гарачэй.

Ад сонечнага бляску глядзець на раку бале лі вочы. Гарачае паветра дрыжыць і мітусіцца.

„Ах як добра было-б цяпер пакупацца...“

Пад вечар робіцца вялікая духата. Усюды стаіць сухая гарачая імгла, і ўсё здаецца нібы ў тумане.

Ластаўкі лётаюць над самай ракою, нават кранаюць крыльямі ваду.

Калі пунсовае сонца пачало садзіцца за далёкія вербы, Кірыла клікнуў хлопчыка:

— Скончыў?

— Скончыў.

— Бач, ты, прамарудзіў аж да самага вечара. Ну, я пайду па справах, а ты заставайся ды нікуды ня ідзі. Цяпер язды мала. А калі з таго боку паклічуць, пераждай на той бок на лодцы; вазьмі мужыка, перавязі яго сюды. Адгэтуль з ім і перагоніце перавоз. А то адзін ты занадта доўга прамарудзіш. Але цяпер ніхто і не паедзе!—ён падняў галаву і паглядзеў на імглістае неба, па якім плылі палавыя хмаркі.

— Дзядзечка, я баюся, каб гэта ноччу навальніцы ня было.

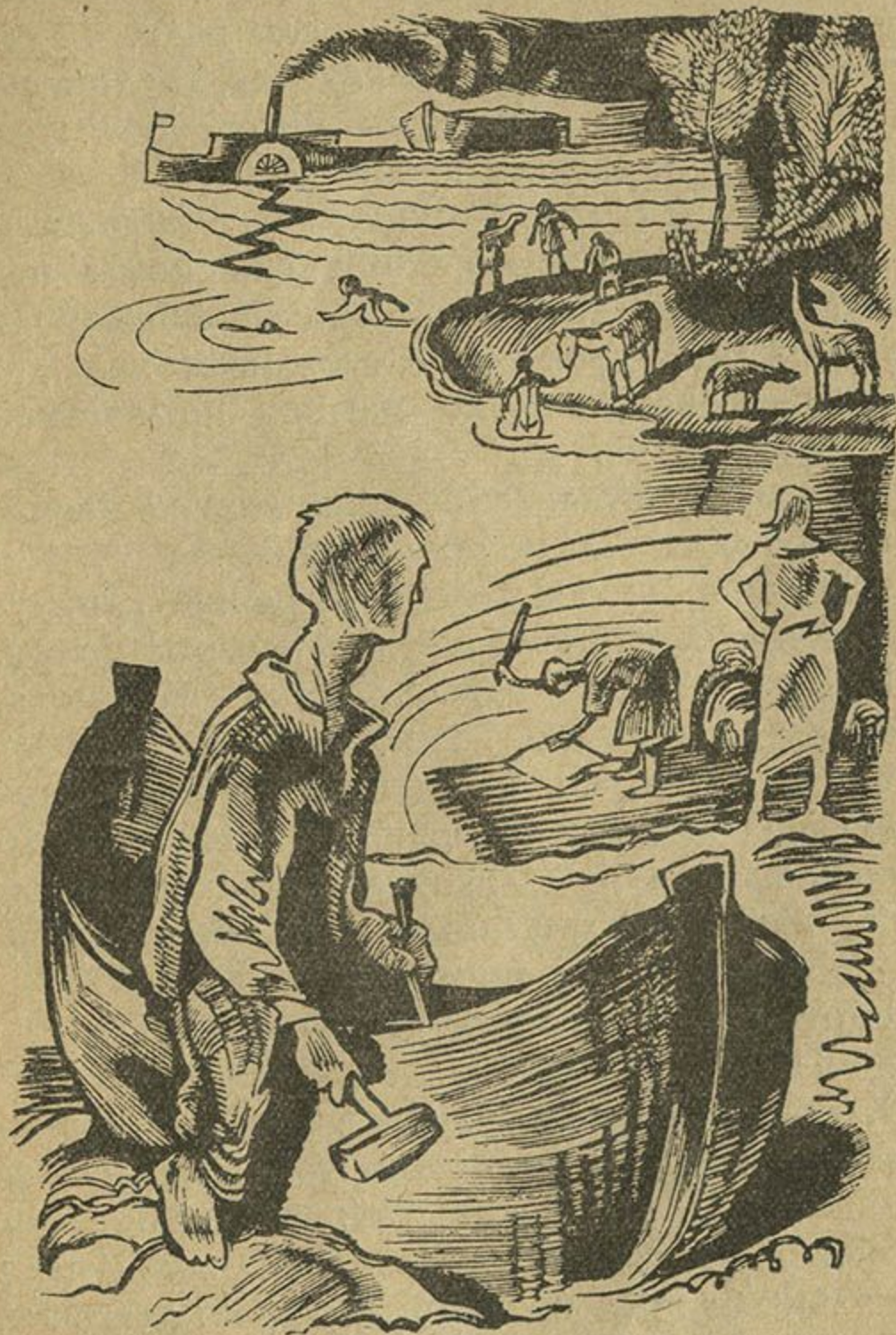
— Ну, баіцца! Далікатна як выхаваны. Нічога, ніхто цябе ня ўкусіць.

Кірыла пашоў. Хлопчык застаўся адзін. Цямнела. Прапаў другі бераг. Гара крыху чарнела, і на ёй белай, ледзь прыкметнай плямай вылучалася царква.

На беразе стала ціха: ні шолыху, ні шэпту, толькі, здавалася, маўкліва мільгаюць над цёмнаю вадою ластаўкі.

Недзе глуха прагрукацела, нібы з вялікім возам праехалі па мосьце, але мосту нідзе ня было. Зноў цішыня.

Хлопчык пашоў было ў хату, але боязна зрабілася аднаму ў цішыні. Ён вышаў і прымаўся на беразе пад перакуленай лодкай.

Побач нярухома чарнеў перавоз, а пад ім чорным бляскам ледзь зіхацела вада.

Зноў нехта праехаў на калёсах, грукочучы глуха, пагрозна. Хлопчык увесь курчыўся і падабраў пад сябе босыя ногі.

Раптам над лодкай зашумеў, засьвістаў вецер, сыпнуў Васілю ў вочы пяском і памчаўся па цёмнай рацэ. Аб бакі перавозу запляскаліся дробныя мітусьлівыя хвалі, і палахліва застукала аб памост прывязаная вяроўкай лодка.

На хвіліну стала зноў ціха, толькі неспакойная хваля білася аб перавоз.

„Божачка, што-ж я тут буду рабіць“... падумаў хлопчык, спалохана ўглядаючыся ў цемру.

Вецер шалёна завуў. Рака зашумела, злосна, з пагрозаю.

Стала чутна, як біліся адна аб адну, стараючыся сарвацца з прывязі, лодкі. Хлопчык баязьліва прыслухоўваўся, ці не загрыміць, але грымотаў больш ня было, стаяў толькі гул ветру і шум ракі.

Раптам у гэтай сумятні здалося:

— Пе-ра-воз...

Хлопчык выцягнуў шыю і пачаў напружна прыслухоўвацца. Не, відаць, толькі здалося — толькі вецер адзін скавытаў: уваж-ж...

Зьверху на перакуленае дно лодкі ўпала некалькі буйных кропель, і раптам дожджык забарабаніў гучна і часта, але зараз-жа

перастаў, і толькі вецер ды рака злосна шумелі ў цемры.

І зноў скрозь шум:

— Пе-ра-вооз!..

Хлопчык прытуліўся да лодкі:

„Не, ні за што не паеду,—гэта мне толькі здалося. Хто ў гэткую ноч паедзе...“

Маўкліва, бяз гому, жыханула маланка, шырока асьвяціла і раку, і далёкія вербы, і паром, і белую царкву на гары, а на тым беразе дзьве фурманкі і двух чалавек: аднаго высокага, другога нізенькага.

Зноў, цяпер выразна, данеслася:

— Да-ва-ай пе-ра-вооз!..

Хлопчык аж затросься, закрычаў:

— Дзядзечка Кірыла, я баюся...

У адказ толькі вецер сьвістаў, ды шумела рэчка.

Зноў данесьліся з таго берагу крык і лаянка. Хлопчык вылез з-пад лодкі, і вецер адразу загаліў яго кашалю.

Хлопчык заплакаў:

— Дзядзька Кірыла будзе мяне бі-ць...

Ён падышоў да ледзь прыкметнай лодкі, якая чарнела, плюхалася каля прыстані і, увесь у сьлязах, дрыжачымі рукамі пачаў разьвязаць вяроўку.

— І куды я паеду?.. Цемра, нічога ня відаць... ы-ы-ы... дзядзька Кірыла, куды мне ехаць, страшна!..

А з таго берагу ўсё чулася:
— Пе-ра-вооз!..

І вецер рваў лодку, а яна, хістаючыся, рвала з рук вяроўку. Хлопчык ухапіўся за край лодкі і ўскочыў. Лодка ўздыбілася, нібы конь; і адразу прапалі ў цемры і чорны перавоз і бераг, — плынь і вецер падхапілі, закруцілі лодку і панесьлі.

Хлопчык веславаў з усяе сілы і кінуў плакаць — не да сьлёз было. Пот буйнымі кроплямі ліўся з яго. Лодка хісталася і кідала яго, нібы ляльку. То адно, то другое вясло глыбока занырала ў шумлівыя хвалі або завісала ў паветры. Нямаведама куды несла, дзе быў бераг, прыстань. Хлопчык раптам зразумеў, што ён без патрэбы б'ецца сярод гэтае цемры. Ён кінуў вёслы, зваліўся на лаўку і горка заплакаў — няхай нясе, няхай перакуліць, і ён утопіцца, усёроўна яму ня выкарабкацца адгэтуль.

Лодку прыпадняло, нахіліла і з разгону штырханула ў бераг раз, другі, а хлопчыка выкінула. Ён упаў на мокры пясок, і хвалі аблівалі яго вадою. Ракам адпоўз ад вады і ўстаў. Дзе ён? На якім беразе? Дзе прыстань, хатка, перавоз? Куды ісьці? Навокал вецер, сьвіст, шум і плюскат хваль. Хлопчык сеў на кукішкі — з яго цурчэла вада, і зноў пачаў плакаць:

— Дзя-дзе-чка Кі-рыы-ла...

Зноў моўчкі загарэлася шырокая сіняватая маланка. Нібы ўдзень, усё да апошняе пясчынкі залілося яскравым зіхатлівым сьвятлом: перавоз, прыстань, хатка—былі ў пяцідзiesiąці кроках, а ўсьпененыя хвалі ракі на момант быццам супакоіліся. Потым усё зьнікла, і цемра зрабілася яшчэ гусьцейшаю.

Васіль радасна кінуўся бегчы і, калі дабег пачуў зноў:

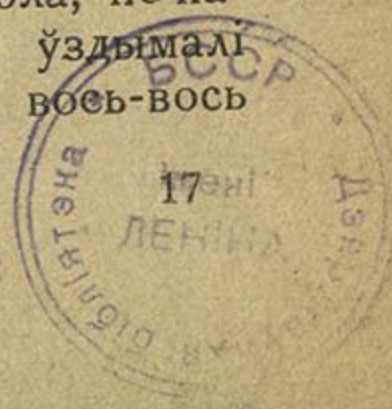
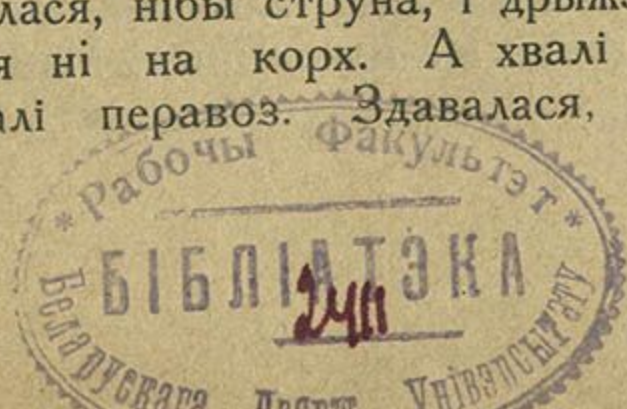
— Пе-ра-воо-з!..

„Трэба ехаць... Лодку зьнесла... Паеду на перавозе... Яго не зьнясе, ён на вяроўцы...“

Хлопчык у цемры адпіхнуў перавоз, насілу адпіхнуўся жардзінай ад берагу. Схапіўся за вяроўку, але адразу адарваў руку: вецер і плынь з страшэннаю сілаю падхапілі і панеслі перавоз. Вяроўка так мітусілася, што нельга было за яе ўхапіцца, бо яна адразу скінула-б у ваду.

Маленкі перавозьнік чакаў, што будзе. Па гойданьню ён адчуваў, што паром ідзе ўсё больш і больш павольна, нарэшце, спыніўся зусім, і яго пачало вахтаваць на месцы. Дзе ён? Ці далёка бераг... Нельга было сказаць.

Хлопчык пачаў цягнуць вяроўку, але яна нацягнулася, нібы струна, і дрыжэла, не падаючыся ні на корх. А хвалі ўздымалі і гойдалі перавоз. Здавалася, вось-вось

Сьвятла
Мнв. 1953

парвецца страшэна нацягненная вяроўка, і хвалі падхопяць і перакуляць перавоз.

Маўклівая маланка зноў асьвятліла кудлатыя парваныя хмары, прутка нацягненую наўскасяк ракі вяроўку і перавоз, які вахтаваўся на сярэдзіне ракі і, здавалася, вось-вось сарвецца з вяроўкі.

Але што было самае страшнае, дык гэта на беразе дзьве фурманкі і два чалавекі: адзін высокі, другі нізенькі. Нізенькі стаяў каля коняй, а высокі каля самае вады. А калі маланка маўкліва жыханула, зноў на беразе стаялі дзьве фурманкі, конь і нізенькі чалавек.

Хлопчык з перапуду пачаў з усяе сілы цягнуць перавоз дахаты, але перавоз цяжка вахтаваўся на нацягненай вяроўцы і ня рухаўся з месца. Маўклівая маланка жыхала часьцей і часьцей, разганяючы цемру, і відаць было, як пачалі лётаць вераб'і.

„Вераб'іная ноч“...—падумаў у распачы хлопчык.

У тую-ж хвіліну ён убачыў дзьве доўгія, голяыя мокрыя рукі, якія ўхапіліся за край перавозу. Потым з-за перавоза вылезла галава з мокрымі прылізанымі валасамі—з іх бегла вада—і зірнула бяльмо мёртвага вока.

У сьмяротным жаху хлопчык закрычаў:
— Ма-а-ма!.. Ма-му-ня! Гіну... Ма-а-му-сенька!..

Ён кінуўся да процілеглага краю перавоза і, заплюшчыўшы вочы, кінуўся ў ваду. У тую-ж хвіліну доўгія, мокрыя, кастлявыя рукі абкруціліся вакол яго і цягнулі на перавоз. Хлопчык вырываўся з усяе моцы і толькі шаптаў: „Мама... мама...“ І раптам адчуў, як вяроўка некалькі разоў абкруцілася навокал яго цела і прывязала яго да слупка, а над ім нехта мармытаў злым голасам. Хлопчык страціў прытомнасьць.

Калі ён апамятаўся, перавоз ужо больш не вахтаваўся. Тарарахкалі і зьяжджалі з грэблі на бераг фурманкі. Жыханула маланка, і побач была відаць хатка.

Нехта падняў Васіля і панёс у хату. Разьдзьмухалі агонь. Васіля асьцярожна палажылі на салому. Дзядок з пустым разяўленым ротам нахіліўся над ім і сказаў добрым старэчым голасам:

— Самлеў, небарака! Ну, нічога, хлопчык, вырасьцеш, мацнейшым будзеш!

І жоўты зуб, які тырчэў з дзедавага рота, выглядаў ласкава і нязлосна.

А высокі запаліў цыгарку і зірнуў на хлопчыка ласкавым белым вокам.

— Ну, і малайчына ты хлопча! Да сярэдзіны ракі дагнаў перавоз. А то мне давалося-б плысьці праз усю раку.

Васіль, адчуваючы нейкую радасьць, сказаў:

— А я думаў, дзядзечка, — вы разбойнікі.

— Ці-ж такія разбойнікі бываюць?—сказаў
высокі з бяльмом.

— Мы, унучак, курэй купляем для загра-
ніцы, усялякае птаства, і гусей таксама, і
качак.

— Гэта твой Кірыла—разбойнік,—сказаў
высокі і зацягнуўся цыгаркаю.—Сам піць,
п'янюга, пашоў, а хлопчыка пакінуў ноччу
паром ганяць.

А Васіль нічога ня чуў. Толькі адчуваў,
што ён шчаслівы, і радасна ўсьміхаўся.

НА КРЫЗЕ

I

Калматыя палавыя хмары, нібы разьбітая чарада перапужаных птушак, нізка-нізка плывуць над морам. Сівер з акіяну то зьбівае іх у цёмную нявыразную пляму, то, свавольчы, разрывае і твораць самыя дзівосныя формы.

Забялела мора, зашумелі хвалі. Цяжка вахтуецца валавяная вада, круціцца вірам, пырскае пенай і глуха грукоча ў імглістую далеч. Вецер злосна гойдаецца па яе кашлатых хвалях, высока ўскідае салонья пырскі. Уздоўж лукатага берагу вялізным хрыбтом магутна дыбяцца белыя зубчастыя крыгі лёду. Нібы волаты ў цяжкім змаганьні накідалі гэтыя вялізныя адломкі.

Абрываючыся стромкімі выступамі з прыбрэжных вышынь, да самага мора панура насунуўся лясны гушчар. Вецер шугае між чырвонымі стваламі стагодніх хвой, хіліць зграбныя елкі, хістае іх вострыя шчыты,

атрусае пухкі сьнег з нахіленых да долу зялёных галін. Нейкая пагроза панура чуецца ў гэтым роўным глухім шуме, і мёртвым сумам павявае ад дзікага бязьлюдзьдзя. Бясьсьледна праходзяць над маўкліваю краінаю сівыя стагодзьдзі, а лясны гушчар стаіць і спакойна, журботна, нібы ў глыбокай задуме, хістае цёмнымі вяршалінамі. Яшчэ ніводзін магутны ствол не зваліўся пад настырлівай сякераю прагавітага лесапрамыслоўцы. Паплавы ды непразныя балоты заляглі ў гэтых нетрах. А там, дзе стагоднія хвоі зьмяніў дробны хмызьняк, раскінулася мёртвым прасторам тундра і загубілася сваёй бязьмежнасьцю ў сьцюдзёнай імгле густога туману.

Навокал, на сотні вёрст ні дымка, ні юрты, ні чалавечага сьледу. Толькі вецер круціць мітульгу ды мёртвая імгла нізка-нізка паўзе па-над сьнежнаю пустэльняю. Раз у год заходзіць сюды неспакойны чалавек і парушае панурае бязьлюдзьдзе дзікага ўзьбярэжжа.

Толькі люты мароз пракладае цвёрдыя дарогі праз паплавы і тундры. У гэты час на моры ў імглістай далячыні вызначаюцца абрысы палярнага лёду, які пагрозна насоўваецца з акіяну. Вось гэтай парой з далёкіх берагоў Мезені і з прыбярэжных вёсак, праз тундры і пералескі старога лесу, скры-

пяць жалезнымі палазамі па прамерзлым сьнезе дзіўныя абозы. Нізкія галінарогія паўночныя алені, запрэжаныя ў доўгія чорныя лодкі на палазох, ідуць адзін за адным, асьцярожна ступаючы па моцнай сьнежнай скарынцы. Побач цяжкаю развалістай хадою, шырокімі крокамі ідуць кудлатыя белыя постаці.

З панурай прыкрасьцю глядзіць стары лес на даўжэзныя лягеры па ўзьлесьсі няпрошаных гасьцей.

II

Стаіць Сарока на „торосе“¹⁾, у руках доўгія васьці, і ўважліва пазірае ў сьцюдзёную даль. А там, бадай на самае лініі небасхілу, скрозь імжыстую шэрань цьмяна вылучаюцца і растуць крывымі абрысамі белыя камлыгі. Сарока застыў у напружаным чаканьні. Усе прыкметы казалі, што будзе ўлоў: птушкі крэкчуць, з мора нізка з ветрам ляцяць, і вецер узьняўся. Ёмгла паўзе над самай зямлёю, за верхавіны хвой чапляецца, бор зашумеў. Так павінен быць улоў! І пільна ўглядаецца Сарока ў сьцюдзёную далеч, стараецца разглядзець, ці няма здабычы: над самым морам ходзяць туманы—не разгледзець вокам.

¹⁾ Занесеная з полюсу крыга.

Дзень патухаў. Вецер шумеў у хваёвым бары, узьнімаў мітульгу. З усіх бакоў папаўзлі шэрыя зімовыя прыцемкі, зацягвалі дзікі бераг. Дзе-ні-дзе з-за вялізных крыг лёду было відаць, як кудлатыя белыя постаці з доўгімі восьцямі ў руках уважліва ўглядаліся ў імглістую даль. Мора глуха шумела. Здалёку грузнаю белаю камлыгаю нудна насоўваўся лёд.

Глянуў Сарока па беразе. Аж бачыць— за суседняй крыгай Варона стаіць з восьцямі і туды-ж глядзіць. Зірнуў на яго Сарока, аж на душы ў яго цёмна стала. Здаровы мужчына Варона, „совік“ на ім з аленя добры, „бафілы“ новыя. Стаіць сабе, на восьці лёгенька абапёрся, глядзіць на мора— відаць, ня сумуе: пападзе ўлоў—Варона новую „шхуну“ пусьціць, яшчэ гандляваць пачне; не пападзе—гараваць ня будзе.

Ды сам Варона надрываць сябе на лоўлі ня вельмі ахвоч. Для яго наб'юць зьвярыны „пакрутчыкі“. І Сарока пашоў ад яго „пакрутчыкам“ і затое, што Варона даў яму цёплую вопратку, павінен аддаць яму палову ўлову.

Вецер зашумеў, разарваў туман і лёгкай пялёнкай аднёс нудную імглу на самы небасхіл. Зірнуў Сарока, схамянуўся. Забыўся і пра Варону, і пра яго новы „совік“ з аленя, і пра сваю злосьць на яго, і пра тое,

што ён павінен аддаць яму палову свайго ўлову. Забыўся на ўсё Сарока і ўтаропіўся празрыстымі вачыма ў далячыню, якая пасвятлела.

А там, на колькі сягне вока, цягнулася, набліжаючыся да берагу, зрытая барознамі лёдавая роўнядзь, якая гублялася ў сьцюдзёным шэрым тумане далёкага небасхілу. Вялізныя сіняватыя камлыгі, якія стырчма тырчэлі па-над бялясаю масаю дробнага лёду, павольна ўздымаліся і з грукатам падалі, падмытыя знізу напорам вады. Цяжка насоўвалася лёдавае поле, і вісеў над ім нявыразны гул, адменны ад морскага прыбою. Нібыта аднекуль здалёк нявыразна данасіліся глухія гримоты навальніцы.

Бачыць Сарока, ледзь вока ловіць—чорнымі кропкамі мігаюць птушкі. Загарэліся ў яго вочы. „Ёсьць!“ Зматаў ён раменную вяроўку, папрабаваў восьці, узяў крывы кій, падрыхтаваўся, чакае, пакуль лёд падыдзе да самага берагу.

Аглядзеўся, бачыць,—дзень зусім на змроку. Кароткі ён на гэтым далёкім беразе. Ледзь-ледзь выгляне сонейка з-за туману сьцюдзёнымі праменьнямі на якія-небудзь паўтары гадзіны і зноў сьпяшаецца апусьціцца бадай на тым-жа месцы, адкуль і ўзышло.

У разарванай імгле каўзануўся апошні яскравы прамень. Ён прамяніўся вясёлка-

вымі іскрачкамі ў сьняжынках, адлюстроў-
ваўся на лёдзе. На хвіліну мутна асьвятліў
лёдавае мора, якое глуха тарахцела, і гэты
бяспрытульны, апрануты ў сьмяротнае адзень-
не бераг, і сотні чалавечых постацяў на імі.

Заіскрыліся сьнежныя гурбы прыбярэжных
узгоркаў. То там, то сям цёмнымі плямамі
відаць былі на іх закуранныя дымам убогія
прамысловыя хацінкі.

Зноў зашумеў вецер, і імглою адразу за-
цягнула дзень, які пагасаў паволі. Сумна
няжывы колер лёг на ўсё навакол.

III

Першая вада прыліву дабегла да берагу
і абмыла падгор'е „тороса“. Сьціхлі шумлі-
выя хвалі, прыціснутыя цяжкой камлыгай.
Як насунулася лёдавае поле да самага бе-
рагу, гул разышоўся навокал і грукатам ад-
клікнуўся ў пустках бору. Пачулася магутнае
сычэньне, шолах, хруст ламаных крыг, нібы
насоўвалася нейкае станогае страшыдла.
Пярэднія крыгі стукнуліся з „торосам“ і
сьціснутыя ўсёю масаю, якая напірала на
іх, рассыпаліся ў белы пыл, паўзьлі на вяр-
шыні, грамадзіліся ў дзіўныя горы. Гукі
зьмешваліся ў нявыразны гул. Тонкі лёдавы
пыл вісеў у паветры і зносіўся ветрам.
Рух лёдавае масы, сустрэўшы перашкоду,

ператвараўся ў вялізную энэргію руйнаваньня: за некалькі хвілін уздоўж усяго берагу лукатымі абрысамі цяжка ўзьняліся новыя грамады.

Толькі падышоў лёд да берагу, як некалькі сот прамыслоўцаў кінуліся наперад.

Сарока ўзышоў на лёд адным з першых. Ён бег наперад, ён скакаў з аднае крыгі на другую, коўзаўся, правальваўся па пояс у нанесены ветрам сьнег і лёд. Абломкі лёду з грукатам падалі на яго сьляды. Усёй яго істотай заўладала адна думка, неадчэпная, напружаная, нібы дрыжачая струна, якая адклікалася з кожным стукам сэрца: „Каб наскочыць, пасьпець... Цар нябесны... Уладычыца“... Асколкі лёду пырскалі, ляцелі з-пад ног. Вецер сьвістаў у вушах, біў у твар лёдавымі іголкамі, засыпаў бараду і вусы мітульгой. Але Сарока нічога не заўважаў і бег усё наперад.

Надыходзіла ноч. Бераг нявыразнымі абрысамі губляўся ў імглістай далячыні. Ён спыніўся на хвіліну, затрымаў дыханьне, уважліва натапырыў вушы. Навакол было пуста і шумеў вецер. Неабсяжная лёдавая роўнядзь хавалася ў змроку, які паволі ўсё больш гусьцеў. Сарока прабег вярсты са дзьве і адчуў зморанасьць. „Божухна, не наскочу... прапушчу!—у распачы думаў ён,—а трэба вяртацца, вада ўцячэ!“.

Пры аднэй думцы, што ён вернецца з пустымі рукамі, па ім прабеглі дрыжыкі. Курная хацінка, сям'я, дзеці чакаюць... Ён прыпаў да лёду і чутка прытуліўся да яго вухам. Аднекуль з правага боку даляцелі гукі, вельмі падобныя на плач дзіцяці. У момант прайшла ўся зьямога, ён кінуўся ў той бок і ўпаў ніцма. Перад ім развілася цёмная шчыліна. Трэба было адбегчы. Абліваючыся потам, ён, нарэшце, разглядзеў у цемры, якая пачынала шпарка агушчацца, нясныя абрысы нейкіх цёмных мас.

Адным скокам Сарока быў там. Тут разляглася цэлая сям'я нэрпаў. Вялізныя нязграбныя зьвяры пачварнымі цёмнымі камлыгамі нярухома ляжалі на лёдзе. Пачуўшы, што ідзе чалавек, яны ўсхапіліся, абапёрліся на пярэднія „ласты“, высока паднялі пачварныя галовы і нязграбна пацягнулі свае цяжкае цела. Відаць, перад ворагам яны дрэнна адчувалі сябе на лёдзе, далёка ад свае роднае стыхіі.

Дагнаў Сарока бліжэйшага з усяе сілы выцяў яго кіем па лабаціне. Зьвер прыпаў галавою да лёду. У паветры сьвіснулі восьці, жалезнае лязо аж па кручок уелася ў пераносьсе. Каплі гарчае крыві пырснулі на твар, і вялізны зьвер, якога ў іншае месца і куля з стрэльбы не бярэ, нярухома

выцягнуўся на лёдзе. Трапнымі ўдарамі Сарока палажыў яшчэ некалькі зьвяроў. Рукі хоць дрыжэлі ад хваляваньня і зморанасьці, але ўсё-ж хутка здымаў ён з за-

бітых зьвяроў скуры і тоўстыя пласты сала. Здымае Сарока скуры, сьпяшаецца, а сам разьлічвае, колькі за ўсё атрымае. Весела і лёгка зрабілася Сароку, сам сабе ўсьміхаецца ў бараду. Калі кожны раз

гэтак пашанцуе, адразу гаспадарка стане на ногі.

А час не чакае, бяжыць—толькі і глядзі, пачнецца адліў. Сьпяшаецца Сарока, схапіў скуру і сала, закруціў усё ў вялізны скрутак, зьвязаў рэменем, накінуў на плячо і пацягнуў па лёдзе. Цяжка было цягнуць па няроўнай, зрытай паверхні шасьці ці сяміпудовы скрутак.

Ноч цёмная, глухая спусьцілася на мора, якое ўвесь час шумела лёдам. Сьцюдзёная густая імгла паўзла з усіх бакоў і ўсё гусьцей і гусьцей агартала дзікую роўнядзь, над якой толькі выў сьцюдзёны вецер і скавытаў у камлыгах лёду.

Сарока ішоў наўдачу, кіраваўся ветрам, якога ня можа ўлавіць звычайны чалавек, а толькі паморам адным вядомы. Ён напружана ўглядаўся ў навакольны змрок ды стукаў часамі перад сабою васьцямі. Пот цурком ліўся з яго, але ён не адчуваў зморанасьці: ня з пустымі рукамі вяртаецца, толькі б дабрацца.

Добра ведаў Сарока,—вернецца ён да хаты, увесь улоў пойдзе за даўгі, за ўзбраеньне, таму, хто выправіў яго на паляваньне. Увесь улоў пойдзе кулаку Вароне. Але ўсё-ж такі радасна цягнуў ён цяжкі скрутак, а пот з яго так і ліўся.

„Нешта, берагу ўсё няма?“ прабегла ў яго галаве.

Ён зірнуў навакол: глухая ноч цьмяна глядзела на яго мёртвымі вачыма. Вострае адчуваньне кальнула яго.

„Ах, каб толькі не спазьніцца, даўно ўжо з берагу,—пара!“.

Ён перакінуў скрутак на другое плячо і яшчэ шпарчэй пацягнуў яго. Дакучлівая думка, што ён спазьніўся, што пачнецца адліў і яго зьнясе ў мора, так і сьвідравала мазгі. Націскае Сарока на туга нацягнены рэмень, надрываецца, адчувае—спазьніўся. Калені падгінаюцца, спатыкацца пачаў. Уперадзе праз густую заслону змроку мільганулі два-тры адзінокія агеньчыкі: бераг, значыць, блізка.

Бяжыць Сарока з усяе моцы. Дыхаць цяжка, у скронях стукае, у горне перасохла, халоднае паветра глытаць стала балюча.

Хочацца спыніцца хоць на хвіліну. Але ён робіць над сабой намаганьне. Ухапіўшы на хаду раз-другі сьцюдзёнага сьнегу яшчэ больш заўзята налягае...

Нешта зашуршэла і зашалацьцела. Уперадзе нявыразна абрысаваліся „торосы“, лёд здрыгануўся, заскрыпеў.

„Кінуць скрутак—пасьпею дабегчы!“— мільганула ў яго на хвіліну.

Але ён ня кінуў, а зрабіў страшэннае
намаганьне, і пацягнуў бягом скуру.

IV

Занесеная зусім, разам з страхою, глыбокім
сьнегам сумна чарнее прамысловая хацінка.
Праз дзірку ў страсе вырываецца лёгкі дым.
Вецер падхоплівае яго, і ён хутка знікае.

У сярэдзіне хацінкі цёмна, і толькі агень-
чык, раскладзены ў кутку на каменьях,
асвятляе баязьлівым чырванаватым вод-
блескам чорнае бяровенне сьцен без вакон,
закураную плазую страху і сажу, якая кас-
мыкамі зьвісае з яе, і доўгія брудныя палкі
ўздоўж сьцен. У паветры лёгкімі хвалямі
вісіць едкі дым. На палку разлягліся ду-
жыя фігуры прамыслоўцаў. Набілася іх у хату
чалавек дваццаць. Гэта адзін з атрадаў тае
прамысловае арміі ў некалькі сот чалавек,
якую штогод высылае на бязьлюдны бераг
Белага мора бязьлітасная нэндза і цяжкое
жыццё Поўначы.

Марудна і нудна цягнецца час. Злосна
пажартавала роднае мора: у некалькі гадзін
пабялела яно ад лёду, шмат здабычы пры-
несла да берагоў. Але раптам узьнялася на-
вальніца, раскалола, паламала лёдавы насыціл
і нязграбнымі грудамі раскідала яго на сотні
вёрст. І трэба праводзіць доўгія палярныя
ночы і шэрыя зімовыя дні без тутуну і песьні.

— Мора набожнасьць любіць, малітву,— гавораць прамыслоўцы,— а то калі з тутунам ды з песьняю, ды з лаянкаю, дык і ня выратуеш нічога: раптам вецер шугане з берагу і ўсю скуру адаб'е ды і цябе ў вір выкіне.

У кутку, навакол чырвонага вогнішча, ад якога ішоў смалісты пахучы дым, сядзяць і ляжаць прамыслоўцы. Яны каратаюць марудны час, слухаючы казкі і розныя быліцы.

На дварэ пад нейчымі цяжкімі крокамі зарыпеў сьнег... Дзьверы расчыніліся, уварваўся сьцюдзёны вецер, хістануў чырвонае поле і завіхрыўся дымам. Увайшоў мужчына ў „совіку“¹⁾. Махрасты ад намаразі твар, нібы мохам белым парослы, панура выглядаў з футранага каптура.

— Сарокі няма,— сказаў ён нізкім голасам,— зьнесла!

Усе адразу змоўклі. І ў кожнага мільгнула ў галаве: сьцюдзёны прастор, лёд, зорнае неба, а на лёдзе чалавек б'ецца і качанее.

— Што-ж вы сядзіце?— сурова прамовіў стары.— Ідзеце да „карбасу“!

Чалавек восем жвава пачалі апрацаць „кашулі“.

Стары вышаў і паглядзеў на мора. Яно люстраным прасторам гублялася ў марознай

¹⁾ Алеевая футра самаедаў.

далі. Зорнае неба з вышыні ўглядалася на яго. У сіняватай смуге нярухома драмаў стары лес, і ўздоўж берагу, нібы волаты на варце, моўчкі ўздымаліся ўсхоны лёду. У сьцюдзёным начным паветры была мёртвая цішыня.

Праз хвіліну невялічкі „карбас“ адышоў ад берагу і, далёка пакідаючы за сабою мітусьлівы фосфарытавы сьлед, зьнік у марозным зіхаценні.

V

Вецер сьціх. Спакойныя хвалі несьлі пашчапанья кавалкі лёдавага поля, быццам разьбітыя абломкі вялізнага карабля. Хмары хутка зьбягалі з сіняга небасхілу, усыпанага празрыстымі зіхатлівымі зоркамі. Доўгая полярная ноч, празрыстая і сьцюдзёная, як сіні лёд, раскінулася над морам, якое глуха грукатала, якое быццам яшчэ не супакоіла злосьці ад нядаўнае навальніцы.

Паступова мора ачышчалася ад лёду, і толькі паасобныя крыгі там і сям ціха хісталіся на хвалях. На аднэй з такіх крыг нявыразна вылучаўся на сінім фоне далёкага небасхілу вялізны сілуэт высокае постаці.

Гэта быў Сарока.

Ён спрытна працаваў восьцямі, і гнуткі кій бурліў і пеніў сьцюдзёную ваду. Ня-

зграбная крыга ціха пасоўвалася наперад. Бязмежным прасторам разлягалася навакол вадзяная роўнядзь.

Сарока падняў галаву. Уверсе праз тонкую імглу марозу блішчэла залатая Мядзьведзіца,—па ёй трэба трымаць шлях. Сарока навальваецца на восьці, піхае наперад цяжкую крыгу, а ў галаве рояцца чорныя думкі: далёка мора вынесла, мароз люты цісьне, другі дзень у роце нічога ня было. Налёг Сарока на восьці, стараецца, але чуе—слабнуць пачаў. Спыніўся на хвілінку, сьнегу перахапіў, аглядзеўся навакол: вадзяная пустэльня ў блакітнаватым змроку цягнулася бясконца і зьнікала.

Зьбеглі апошнія лёгкія цені хмар. Марознае неба заіскрылася сузор'ямі. Мора супакоілася, і ў ім зіхацелі зоркі.

Чуе Сарока—ня скончыць дабром: ахапіла сьцюдзёнае мора, а ў вочы нярухома пазірае зьбялелы мароз, нячутна падбіраецца, вострымі іголкамі працінае цела, якое ўжо застывае.

Працуе Сарока, стараецца сагрэцца працаю, а ў галаве сумнаю чарадою засмучаныя думкі: „Божухна, выратуй... дзеткі малыя—няцямкія... не падымуць сілы... няма каму... гаспадыні няма“... Лезуць у галаву думкі, што ў хаце нічога няма, што на гэты ўлоў паправіў-бы хоць крыху свае справы

і Вароне аддаў-бы даўгі. Усё зрабіў-бы Сарока, ды, вось, ці вернецца ён? Прыпомніў хацінку, цёмную, курную. Прыдзе, бывала, з промыслаў Сарока, распарыць, сагрэе грэшнае цела. Успомніў як яшчэ хлопчыкам хадзіў з бацькам на промысел. Навакол шумеў морскі прыбой, і хадзілі горы лёду... Сьцежкі на балотах успомніў, птушак пёрыстых, зьвера ляснога, якога лавіў. Беднасьць сваю ўспомніў, і, як падумаў пра ўсё Сарока, горка зрабілася яму. Налёг на восьці і думкаю акінуў прастор, які трэба праплыць: „Эх, не дабрацца!..“ Зноў пашкадаваў сябе. Няўжо-ж так-такі яму і прападаць?

Ня верыцца Сароку. Шмат год хадзіў ён на мора. Тыдні, месяцы даводзілася жыць. Навакол мора, лёд ды неба. Бывала далёка ўносіла, бяз хлеба, без агню, без дапамогі, на валасок ад сьмерці бываў, а ўсё-ж выратаўваўся. Вось тыя ўсе вернуцца дахаты! Хата цёплая. Дзеткі... з промыслу прададуць... гаспадарку палепшаць... а яго будзе насіць па моры мёртвым кавалкам лёду. І ў яго хаце дзеці, і гаспадарка, і промысел ёсьць. А вось ня вернецца! Ахапіла жуда. Шкода паміраць. А ведае: замерзьне, — абясьсілеў. Цяжкая сьлязінка выціснулася з вока, спаўзла па суровым твары і павісла, замерзла кропелькаю на абледзянелых вусох. Падняў галаву і няўцямна паглядзеў зату-

маненымі вачыма на далёкае неба, якое пералівалася сьцюдзёным бляскам, нібы чакала адказу. Але стаяла начное маўчаньне над сьцюдзёным сьветам.

А бліскучая вежа паволі, але бязупынна выконвала прызначаны ёй шлях навакол маленькае зорчкі ў хвасьце залатога кручка Мядзьведзіцы.

Па мітусьлівым небе праплыла дымчатая хмарка. Зоркі іскрыліся праз яе тонкае цела. А з-за краю жахліва разгараўся „сполах“, запальваў неба чараўнымі імклівымі аганькамі.

З апошніх сіл б'ецца Сарока. Слабей і слабей гнуцца доўгія восьці. Зьнямелі рукі. Ня чуе ног. Хіліцца зьнясіленая галава. Хочацца яму хоць на хвілінку прысесьці, ды добра ведае: пільна сочыць белы мароз. Толькі перастанеш варушыцца, як абніме, павее і пратне наскрозь сьцюдзёным дыханьнем. Змагаецца Сарока з дрымотаю і ня думае больш. Думкі зблыталіся, парваліся і няясна праносяцца, нібы па ветры лахманы сьмяротнага туману. Зразумеў Сарока — ня жыць яму. Зноў зьявіліся ў яго азглей галаве далёкія родныя малюнкi. Зьявіліся і зьніклі. Зразумеў Сарока: цяпер ўжо ніхто яму не дапаможа. Не пасьпее. Ні пачуе.

— Браткі, прападаю... людзі родныя!..

І гэты дзікі лямант парушыў начное маўчаньне, пранесься над вадой і, нібы ён уздымаўся ўсё вышэй і вышэй, зьнік у тонкім марозным тумане. Толькі далёкі лёд паслухмяным водгульлем адклікнуўся на лямант аб дапамозе. Ды маленечкая зорка сарвалася і пакацілася. Зноў усё сьціхла.

А „сполах“ усё разгараўся. На аднэй палове неба яскрава гарэў зоркамі, а на другой палове патухлі ўсе зоркі, і жахліва імгла жудасна глядзела адтуль. Нібы з вялізнага жарала, вылятаў адтуль белы слуп дыму, расьсьцілаўся, хутка праносіўся па небе, зіхацеў яскравымі зоркамі і гас у зэніце. Кожны раз, як успыхвала такая дымчатая хмарка, здавалася: — вось-вось пракоціцца грывотны грукат, і здрыганецца спакойнае мора. Але ў нярухомым паветры стаяла ўсё тая-ж нямая цішыня. Толькі з жарала бясконца ўспыхвалі мітусьлівыя агністыя істужкі і шпарка праносіліся, граючы ўсімі колерамі.

Санлівасьць пачала ахопліваць Сароку. Абрыдла, цяжка зрабілася стаяць на нагах. Ён прысеў на кукішкі. Прыемная цяплыня разьлівалася па целе. „Бач, мароз паменшыўся“, — мільганула ў яго. Ціхая дрымота туманіла галаву. Нешта нявыразнае, даўно забытае ўспывае цьмянымі ўрыўкамі ў кругавароце ўспамінаў, то зноў гасьне і тане ў нязьлічаных малюнках перажытага жыцьця.

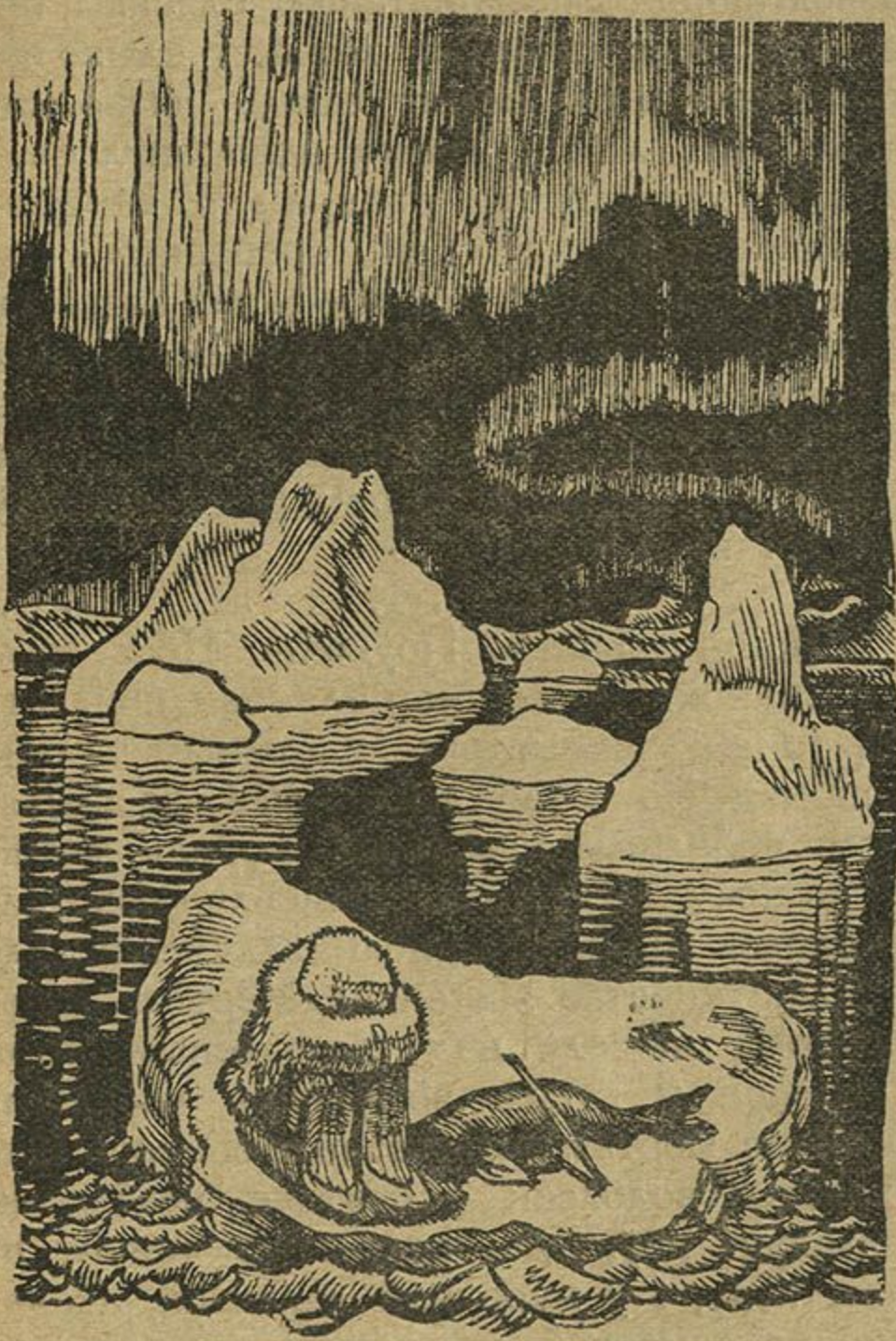
Зданьню паўстала ў вачох глухая ноч тундры. У змроку віхрылася навала, і яе шалёны гул, нібы хаўтурны звон, панура гучэў над самотнай юртаю, пахаванай пад гурбай сьнегу. Да сьцен юрты баязьліва туліліся алені, а ў юрце сядзіць ён, Сарока, самаед, і яго сям'я. Сядзіць Сарока на кучы аленевых скур, бочачку ў руках трымае і гандлюе: купляе ў самаедаў аленяў. Не прадаюць: без аленя ў тундры здохнеш. Паднёс Сарока самаеду шкляначку—павесялеў той; паднёс другую, зрабіўся самаед больш лагодным; паднёс трэцюю—засьпяваў самаед. Сьпяваў ён пра ўсё, што было перад вачыма. Пачаў піць гарэлку і засьпяваў: „Эх, гарэлка, добрая гарэлка!“ На вогнішча дроў падкінулі, ён засьпяваў: „Эх, агонь, гарачы агонь!“ Забрахаў сабака, ён засьпяваў: „Эх, сабака, белы сабака!“ І балючай нудою павеяла на Сароку ад гэтае даўно чутае песьні.

Напаіў Сарока самаеда дап'яна, напаіў і самаедку і купіў у іх за шэлег паламаны ўсіх аленяў. Раніцою скончылася навальніца. Ён сагнаў аленяў, толькі пакінуў самаеду трох, каб не загінуў зусім. Паехаў Сарока, а самаед застаўся ў тундры. І цяпер Сарока ніяк ня можа адчапіцца ад таго самаеда: глядзіць ён на яго праз вузенькія шчылінкі, асалавельмі ад гарэлкі вачыма і нібыта сьпявае, нібыта плача: „аленьчыкі,

аленьчыкі... Эх, аленьчыкі!..“ Хоча забыцца пра гэта Сарока, мутнее ў яго ў галаве, думкі блытаюцца, хоча пазбавіцца ён гэтых думак і задрамаць.

Ён уздрыгануўся. Пачуўся гучны доўгі стук, нібы цяжкі артылерыйскі залп. Недзе далёка раскалолася камлыга лёду, сьціснутая марозам. Грукатлівае водгульле далёка пракацілася па вадзе.

На хвіліну ён нібыта ачуняў. Надзіва, ніяк ня мог разадраць вачэй: яны зліпліся. І нібы далёкая зарніца ў глухую поўнач, мільганула нявыразная сьвядомасьць нейкае небясьпекі. У паветры зноў навісла мёртвая цішыня, і ранейшы стан здранцьвення заўладаў ім. Абрывла яму напінаць сілы, каб узьнімаць свае цяжкія павекі. Зноў дрымота затуманіла галаву, і нявыразныя думкі, быццам лёгкія цені ў месячную ноч, беглі сумнаю чарадою. Здавалася яму, што ажыло мёртвае мора і ціха дыхала бязьмежным прасторам, і празрыстая пара яго дыханьня ўздымалася да далёкіх зор, а ў яго нутрох адбывалася нешта таемнае. Здавалася, увесь сьвет змоўк, і ўсё мінулае жыцьцё патухла, прыціхла ў гэтай таемнай пустэчы, у якой пульсуе нейкае невядомае жыцьцё. Здавалася, нячутна павявае ціхі вецер і гучыць нявыразны звон, які ледзь можна ўлавіць і лёгкі туман хістаецца над морам.

І скрозь марозны туман здаецца Сароку, разьбягаюцца фосфарытавым бляскам, выгінаюцца дзьве сьветлыя хвалі. І плыве па іх, не кранаючыся вады, амаль празрыстая, нявыразная лодка. Крыга здрыганулася, захістала, усхвалявала спакойную паверхню; разышліся ва ўсе бакі срэбраныя кругі. Адлюстраваныя на ўсхваляванай вадзе зоры задрыжэлі, заскакалі і расплыліся золатам. Толькі-што выплыў месяц, брыдка так выцягнуўся і лёг доўгаю паласой да самага небасхілу. А па-над морам ціха спушчаўся змрок і накрыў усё...

Зіхаціць хараство Поўначы. Ціха дрэмле над спакойным морам полярная ноч, затканая тонкім, іскрыстым, марозным туманам, а па-над ёю мігае дзівоснымі фосфарытавымі пералівамі засланая зорная тканіна. У цёмным бяздоньні павісьлі, захісталіся яскравыя зоркі. З вышыні задуменна льецца блакітнаватае зіхценьне. Мёртвая цішыня нярухома навісла над сьцюдзёным морам, і здаецца ў гэтым зіхаўлівым пераліўным харастве мёртвы холад вечнае сьмерці. Мяккі сіняваты водблеск асьвятляе неабдымную вадзяную роўнядзь, накрытую тонкім пластом лёду, і ў марознай далячыні, акачанелую на самотнай крызе постаць чалавека.

НА ПРЭСЬНІ

I

„Бух!..“

Прагучэла здалёку, аж з самых з цэнтральных вуліц,—дзынкнулі ў вокнах шыбы.

„Пачалося!..“

Што ні рабіў-бы, куды-б ні шоў, з кім ні размаўляў-бы—ва ўсім адчувалася: „Але-ж пачалося“... Вырвецца дзіцячы сьмех з хаты, стукнуць дзьверы, моцна хто-небудзь кашляне, і ў памяці панура ўспывае гук гарматнага стрэлу... „Пачалося!..“ Занылі грудзі і сэрца сьціснулася тужлівым прадчуваньнем вялізнага няшчасьця ці вялізнага шчасьця, і ўжо больш не адпушчала аж да канца.

— Матухна-а ты мая!..—высунуўшы галаву ў дзьверы, прысядаючы і ляскаючы сябе па сьцёгнах, гаварыла кухарка, разанская баба.—Народу нагурасьцілі... Канца краю няма... Уся Цьвярская завалена, адзін на адным ляжаць, бы тараканы... Ад „Штрашнога“ манастыра з гармат б'юць.

Я вышаў. Гарматныя стрэлы чуліся зрэдзь з цягучымі перапынкамі. Народ, як звычайна, ішоў па панэлі, уверх і ўніз па вуліцы. Ўпеў сьнег.

На марозным небе здалёку відаць была пажарная вежа. Хацелася поўнымі грудзямі як мага больш набраць гэтага чыстага, бадзёрага паветра, якое час-ад-часу шчыпала за вушы, за шчокі, хацелася ўдыхнуць яго, забыўшыся на ўсё, але глухія стрэлы, што даносіліся адтуль, і пажарная вежа на марозным небе гаварылі: „пачалося“...

Усё было звычайна. Толькі, як праходзілі каля натоўпу, пачулася:

— А ён бацнуў тут-жа, так і абсыпала...

Ды яшчэ крамы панура глядзелі наглуха забітымі вакеніцамі. Але што крок далей, народу сустракалася больш, і чуваць быў бязладны порсткі гоман. Спыняюся, у момант зьбіраецца кучка людзей. І гавораць, гавораць нэрвова, порстка, нібы гэтыя людзі, якія ніколі ня бачылі адзін аднаго, знаёмы шмат гадоў.

Нейкая старая пані, мабыць немка, трымаючы на грудзях дрыжачыя рукі, гаварыла, заікаючыся, і пер'е скакала ў яе на капялюшы:

— Я кашу, пойдзем, я баюся... а яна каша: ня бойса... Глядзімо баххх!.. а ў яго калафы няма, а з шыі крофь... а з шыі крофь, як фонтан...

І яна з скрыўленым тварам тузае свайго суседа за гузік паліта... Панура слухаюць, ня ўмеючы яшчэ разабрацца, баючыся верыць, але гарматныя стрэлы рашуча пацьвярджаюць словы немкі.

Вось і барыкады. Хутка здымаюць вароты, ломяць краты, валяць слупы. На працягненых праз вуліцу вярхоўках уюцца чырвоныя сьцягі. Пакінуты вузкія праходы на тротуарах. Усе пралазяць, пакорна згінаючыся пад нацягненым дротам.

Гарматныя стрэлы ўсё выразьней. Пры кожным выбуху цяжка дрыжыць зямля. Цяпер ужо ня ідуць, а бягуць адтуль, перапужанымі, бяз крывінкі на твары.

— Куды ідзеш?— злосна, з няпрыстойнай лаянкай крычыць мне ў самы твар нейкі маленькі дзядок.— Чорту ў зубы... З куля-мётаў б'юць...

— А-а... Няхай... Няхай нацешацца...— гэтак-жа злосна крычыць малады хлапец, гроззячы ў той бок кулакамі,— няхай нацешацца... няхай...— і шпарка абмінае мяне.

Як жахлівы лёс, цягнецца на стыку вуліц Цьвярская. Нікога няма, толькі на рагох кучкі цікавых,— дзеці, жанчыны, просты народ, гандляры. Выцягаюць шыі, выгледваюць за рог ды зноў назад.

Я прыцішаю хаду. Перада мной каля самага рогу выбухае страшэнны ўзрыў. З дымам і

агнём, нібы віхор, узьлятаюць высока кавалкі нечага чорнага. Насустрач, як мага, бягуць людзі. Уперадзе моўчкі ляціць, сьцяўшы зубы, сьціснуўшы кулакі, вялізны рудабароды мужчына, і чырвоная істужка, падаючы з ілба на нос, на шчаку, нікне ў густой рудой барадзе. Дзяўчынка год дванаццаці крычыць нечалавечым голасам:

— Ай, родныя мае... Ай, родныя!..

І доўга, зьнікаючы недзе ў канцы вуліцы, чуваць:

— Родныя... родненькія мае!..

Бяжыць старэнькая з вялізнымі спалоханымі зрэнкамі:

— Сьвят, сьвят, сьвят, гаспод саваоф, ісполнь неба і зямля...

З кучы цікавых шрапнэль вырвала шаснаццаць чалавек. Частка раненых разьбеглася, частку разносяць па дварох, а на сьнезе нярухома чарнеюць чатыры. Пяты стаіць у зьдзіўленай постаці, потым памалу валіцца і, ня згінаючыся, падае тварам у сьнег, і таксама ляжыць нярухома, як і першыя. Побач круглая яма. Навокал крывавыя плямы і нейкія чорныя матузы ці то вопраткі, ці то чалавечага цела.

Нікога няма. Хочацца глянуць за рог і страшэнна цягне, як цягне кінуць вокам у чорнае бяздоньне. Раблю крок. Замірае сэрца.

— Пачакайце...

Я глянуў назад. Дзяцюк, што крычаў „няхай нацешацца“, пакінуў усіх каля суседняй каліткі

— Пачакайце трошкі, — зараз другая бухне.

І ў тую-ж хвіліну пачуўся другі грывотны выбух на другім рагу. Дым і агонь пылаюць і ўздываюцца космамі ўгору, з суседніх дамоў густа сыплецца тынк, і з званам ляцяць з усіх вакон шыбы.

— Цяпер можна.

Адчуваючы халодны шорх на целе, я кінуў вокам за рог. Цьвярская няжывою пустэльнай цягнецца наабапал. Толькі недзе далёка ў марознай далячыні маленькія, падобныя да цацак людзі мітусяцца каля маленькіх цацак-гармат.

— Адыходзьце.

Я адышоў за камяніцы дзьве.

— У каго-ж гэта яны страляюць?

— Ды так, глупства адно.

Я гляджу на кабур ад рэвольвэра, які тырчыць з-пад расьпіразанага паліта.

— Вы дружыньнік?

— Так.

— Як-жа так... мала?

— Мала, а бачыш, колькі гармат навезьлі!..

— У мірных і б'юць?

— Бач: публіка неадукаваная, без патрэбы лезе... Умей выйсьці, умей схавацца, а яна

лезе. За сёньняшні дзень э-э-хх колькі на-білі іх, а ў нас ніхто яшчэ не паранены.

Я пашоў назад. А гарматныя стрэлы то падвойваліся, то па адным гулі ў паветры.

Напляваў змрок. На пляцы неяк чырвана кідалася з боку ў бок полымя вогнішчаў: палілі брамы домаўласнікаў, якія іх запіралі. На сьценках цёмна бялелі абвесткі генэрал-губарнатара пра штрафы ў тры тысячы рублёў, калі брамы ня будуць завалены.

Запанавала ноч, цёмная глухая. Ніводнага ліхтара, ніводнага аганька. Сьціхлі гарматныя стрэлы. Затое-то там, то тут, чуваць былі паасобныя або цэлымі залпамі карабінавыя стрэлы. Дзе страляюць, хто страляе—нельга было сказаць. І сярод глухое цемры гэтае лясканьне, гэтыя кароткія гукі ўядаліся балюча і жудасна. Кулі бяз прыцэлу лятуць на некалькі вёрст і б'юць зусім выпадковых людзей. Рыпеў сьнег. На вуліцах пуста.

II

Зраньня звычайна было ціха, але каля першае гадзіны пачалася гарматная страляніна. Вуліцы—нібы вымерлі. Затое каля кожнае брамы, каля кожнае форткі, на кожным рагу кучкі людзей. Апавядаюць пра розныя выпадкі, расправы войска і паліцыі,

пра ахварнасьць дружыньнікаў і горача абгаварваюць шансы на перамогу таго ці іншага боку ў гэтай крывавай драме.

— І ў нас барыкады ладзяць, — і спалохана, і радасна гаворыць служанка.

— Дзе?

— Каля заставы.

З уяўленьнем рэволюцыі, паўстаньня зьвязваецца нешта нязвычайнае, нешта такое, што здзіўляе. Але калі я надыходзіў да заставы, усё было надзвычайна проста. З сьпевамі, з сьмехам, з жартамі валялі слупы, цягнулі брамы, дошкі, бяровеньне, сані з сьнегам, і барыкада вырастала праз некалькі хвілін, уся аблытаная тэлеграфным і тэлефонным дротам. Каля брамы і на тротуары тоўпіўся народ.

— Ну, браткі, і бабы пашлі на барыкады... У Дубасава — справа дрэнь... Хо-хо-хо...

— Усе весела падхопліваюць і сьмяюцца.

Барыкады адна за адной вырастаюць уніз па вуліцы, у кірунку да Прэсьнянскага мосту. Раптам публіка зьнікла. Вуліца пустая, мёртвая пагрозна бялела сьнегам. Бяровеньне, дошкі, слупы, перакуленыя сані, нярухомыя і бязладна накіданыя поперека вуліцы, надаюць гэтым дамам, вокнам, наглуха зачыненым крамам, разяўленым брамам выгляд маўклівага і напружанага чаканьня.

Я таксама іду за рог, у завулак.

— Што там?

— Казаки.

І гэтае кароткае слова адразу асьвятляе пустую вуліцу і накіданае бярэвэнне роўным, шэрым сьвятлом, у якім чуваць: „Для кагосьці ў апошні раз?“. Цікавыя ціснуліся да брам. Малады дзяцюк, узняўшы руку, крыкнуў:

— Пе-ершы нумар!..

Некалькі чалавек з рэвольвэрамі ў руках сталі каля бліжэйшай да рогу каліткі.

— А вы адыходзьце... адыходзьце, калі ласка... а то падыдуць—вы пабяжыце, панікі наробице,—гаварыў дзяцюк да публікі.

— Гэта дружыньнік, — пераказвалі, адыходзячы, шэптам адзін аднаму, і ў гэтым шэпце, у тых поглядах, якімі яго праводзілі, чуваць была павага, страх і надзея на нешта вялікае, што зробіць гэтыя людзі.

Я глянуў. Шэрым разгорнутым строем поперак усяе вуліцы ішлі далёка казаки. Як узышлі на мост, іх шэры рад адразу зіхануў агнём, і пачулася: рррр... рррр... рррр... Нібы рвалі вялізны кавалак накрух-маленага паркалю. Па барыкадах, па вада-сьцёках, па шыльдах і вокнах, а асабліва па калітках панадворкаў, ляскаючы, пасыпаліся арэхі.. Рррр... рррр... рррры-ы!.. Я забег у каліткі завулка. Тут ціснулася чалавек з дваццаць прахожых. Мітусілася нейкая жанчына.

— Ай, бацячкі, дый куды-ж гэта я.

А паркаль рвалі далей. У перапынках пяшчотна заляскалі браўнінгі. На процілеглым рагу дружыньнік спакойна стаў на калена, прыцэліўся з карабіна, і раптам сярод тых, хто страляў, пачуліся крыкі і радасны сьмех:

— Браво... Браво... Браво!..

Паркаль кінулі рваць. Публіка зноў высыпала на вуліцу. Я таксама выбег. Скрозь стаялі кучкі людзей. Падабраўшы чатырох раненых, стаўшы ў разьдзелы, шарэлі здалёку адыходзячы, казакі.

Зноў закіпела праца. Барыкады расьлі адна за аднэй. Апошняя была ўнізе вуліцы, аж каля мосту. Чырвоны сьцяг пераможна лунаў над ёю, а здалёку пахмура і моўчкі пазірала на яе прэсьненская вежа.

III

Уначы горад выміраў. Цьмяна бялеў сьнег. Чорнымі, нявыразнымі грамадзінамі ў глухой нярухомай цемры ніклі дамы. Нідзе, ніводнага аганька, ніводнага гуку. Толькі сабакі брахалі, пераклікаючыся, у перапынках-жа стаяла маўчаньне. Здавалася, сярод ночы раскінулася вялікая вёска, і спакоем і моцным сном павявала над ёю.

Палова адзінаццатае.

Рррр... Рррр... рррр...

Залпы разьдзіраюць начное маўчаньне і гоняць ілюзыі...

— Рррр...

Гэта ўжо ў нас, унізе, у панадворку. Я асьцярожна адчыняю калітку. Страляюць у браме. Кулі, як з рэшата, сыплюцца ў плот, у парадныя дзьверы. Дружыньнікаў тут няма, бо нязручна хавацца і дзейнічаць, — панадворак, нібы мяшок, з адным выхадам, і іх лёгка ўсіх захапіць. Усё-ж салдаты страляюць у панадворак, у вокны абываталяў, каб нагнаць страху, каб ніхто не паказваўся. У дружыньнікаў страляць не даводзіцца, бо іх нельга злавіць.

Стрэлы сьціхаюць. З вуліцы чуваць гоман. На небе барвовасьць. Ляцяць іскры, карабаціцца і трашчыць дрэва, — паляць барыкады.

Нехта моцна высмаркаўся і гэты мірны зык звонка і неяк ціхамірна празычэў у марозным начным паветры. Уявіўся мне салдацік, які выцірае аб крысо шынэлі свае пальцы, абветраны дабрадушна спакойны твар селяніна, якога адарвалі ад зямлі, каля якой ён цяпер калупаўся-б з асалодаю.

Зарыва разгаралася. Дамы панура высіліся ў крывавым полімі, з мёртвымі сьляпымі вокнамі. Потым памалу патухла, усё суціхла, салдаты пашлі, і зноў панура запа-

наваў мёртвы маўклівы змрок, і брахалі сабакі.

Канец.

Грудзі сьціскала, нібы налёг на іх магільны камень. У вачох паўставалў жах крывавай расправы. Якое-ж было маё здзіўленьне раніцай, калі я ўбачыў, што гэта яшчэ не канец: нанова ўзьведзеныя барыкады горда красаваліся, і мужна лунаў чырвоны сьцяг. У горадзе ўсе было прыдушана, толькі Прэсьня, пустая і ўсё зьвязаная барыкадамі, панура і горда давала апошні бой.

Мне давлялося вяртацца з гораду, і я папаў на Прэсьню з боку Гарбатага моста. Трэба было перайсьці праз Вялікую Прэсьню. Мяне затрымалі:

— Не хадзеце.

— А што?

— З пажарнай вежы паляваваньне наладзілі: абавязкова падстрэляць.

Я зірнуў. На вежы сапраўды вырысоўваліся постаці, і часам даносіўся адтуль гук стрэлу. Гарадавья і салдаты, раззлаваныя, што ніяк ня ўзяць Прэсьню, стралялі ў абываталяў. Даволі было каму-небудзь вытыркнуцца, як яго на месцы забівалі. Кулі абстрэльвалі ўздоўж усю вялікую вуліцу, ляцелі па дварох, праціналі вокны.

Вялікая Прэсьня бязлюдна цягнулася ў абодва бакі, але ва ўсіх завулках, якія ня

відаць былі з вежы, чарнеў народ. У гэтыя дні ня ўседзець было ў пакоях. Я прыслу-хаўся.

Уначы каля Гарбатага моста студэнта арыштавалі, аднялі рэвольвэр; потым дзяўчынку, потым рабочага. Афіцэр нічога ня спытаўся, не даведаўся, хто яны, як і што, крутануў галавою—ну і...

— Што?

— Расстралялі.

Стаяла панурае і суровае маўчаньне.

— Як-жа мне цяпер перайсьці?

— А я вас перавяду.

Хлапчук год дзесяці, спрытны і рухавы, глядзеў на мяне яснымі вачанятамі.

— Як-жа ты?—здзівіўся я.

— Калі ласка.

Ён падвёў да рогу, ад якога поперак вуліцы высілася барыкада.

— Кладзецца на пуза.

— Што такое?

— Абавязкова на пуза, інакш усё адно—падстрэляць.

Рабіць няма чаго. Мы папаўзьлі за барыкадаю па сьцюдзёным сьнезе, хаваючыся ад вежы. На тым баку, ужо за рогам завулку, усталі, абтрэсьліся. Я заплаціў, і хлапчук весела, нібы яшчарка, папоўз назад, чакаючы выпадку яшчэ каго-небудзь

перавесьці, пакуль ня ўложыць куля гарада-
вых, якія вартуюць на пажарнай вежы.

„На Маскву-раку!...“

„На Маскву-раку!...“

Гэта нібы немарасьць, стаяла ў ваччу не-
адступна і ўдзень і ўначы, і за працаю і ў
сьне. Яны ішлі, ішлі ўтрох, мабыць, ня
ведаючы адзін аднаго, ішлі моўчкі. З трох
бакоў ішлі сяляне разанскія, калускія і з
нейкіх там яшчэ губэрняў з стрэльбамі на
плячах. І таксама ішлі моўчкі.

Ня трэба было прасіць, плакаць, прэ-
чыць, бо гэта было дарэмна. Навісла ма-
розная імгла. Паабапал адыходзілі назад
дамы, чорныя, мёртвыя, нямыя. Там, уся-
рэдзіне, мабыць спалі або хадзілі, гутарылі,
вячэралі, распраналіся, чуваць быў дзіцячы
плач, а гэтыя ішлі паўз чорныя і мёртвыя
знадворку дамы.

Потым пацягнуліся платы і пустыя пра-
галы. Потым была адна марозная імгла ды
белы сьнег. Спыніліся. Паставілі, каб было
больш выгодна. На хвіліну запанавала вя-
лікае маўчаньне. І гэтыя тры, як і разан-
скія ды з іншых губэрняў сяляне, думалі.
Але пра што?..

Потым...

Калі сяляне пашлі, на цьмяна-белым сьне-
зе чарнелі тры плямы.

Мяне абудзілі цяжкія грывотныя выбухі. Было цёмна. Я прыпадняўся. Дзеці спалі. Нянька нешта рабіла ў суседнім пакоі. Гарматная кананада мацнела. Дом тросься. У перапынках чутно было, як ляскаталі кулямёты і рассыпаліся карабінавыя залпы. Скрыгаталі жорскія гукі, нібы палосы жалеза цягнулі па жалезе, цягнуліся ў імгле, што стаяла за вакном, і гэта наводзіла страшэнную нуду.

Раптам: чок! З кароткім гукам куля прасьвідравала дзьве шыбы і ўелася ў сьцяну. Тынк з шорахам пасыпаўся на падлогу.

— Ой-ой-ой... забілі, забілі!.. родненькія!.. загаласіла нянька, мітусячыся па пакоі.

Па голасу, якім яна галасіла, я ўгадаў, што яе ня раніла.

— Няня, сядайце... сядайце!.. не станавецца вышэй падаконья... сядайце на падлогу... — стараўся я перакрычаць грукат кананады.

Я споўз на падлогу, апрануўся на падлозе і, ракам папоўз да дзяцей. Абодва хлопчыкі ціха спалі, нічога не падазраючы. Я схапіў іх і па падлозе пацягнуў у другую палову кватэры, якая выходзіла вокнамі ня ў той бок, адкуль стралялі.

Маленькі пачаў вельмі плакаць, а старэйшы баязьліва гаварыў:

— Тат, пусьці мяне, я сам пайду...

— Не, нічога, — казаў я, выпаўзаючы ў дзьверы, — толькі не падымай галавы.

— Хіба небясьпечна?

— Не, не... толькі не падымай галавы!

У заднім пакоі сабраліся служкі, гаспадары з дзяцьмі. Мы ляжалі, прытуляючыся, на канапах, на крэслах.

Тут, як выявілася, таксама нельга было стаць ва ўвесь рост: трохлінейныя кулі, прабіўшы дзьве дзіркі ў вакне, праціналі ўнутраныя сьцены кватэры і ўядаліся ў цэглу сьцяны, якая выходзіла на двор, вяршкі на паўтара.

Увесь час чуваць было: чок, чок... Абсыпаўся і падаў тынк, пакрываючы падлогу белым налётам.

Пачынала сьвітаць. Час поўз нудна, павольна. Гарматы гримелі. Жанчыны, схваўшы твар у рукі, плакалі. Дзеці здзіўленымі вачыма моўчкі паглядалі на нязвычайныя абставіны.

— Хадзем, паглядзімо, — сказаў гаспадар, з дрыжыкамі на вуснах. Нахіляючыся, мы прашлі ў мой пакой, прытуліліся ў куток і пачалі глядзець наўскос у вокны. Стала зусім відна. З нашага пятага паверху вуліца і Прэсьненскі мост, з якога стралялі, відаць былі, як на далоні.

— Ды яны штурмуюць дамы!..—крыкнуў
гаспадар, белы, нібы палатно.

Сапраўды, кожны раз, калі з жарла гар-
маты вырывалася доўгая агнёвая істужка,
у адным з дамоў выбухаў клубок дыму,
пырскамі разьляталіся асколкі, сыпалася цэг-
ла, чарнелі праломы, мёртва глядзелі пра-
валы замест вакон.

Пад нашай падлогай нешта здрыганулася.
Густы воблак зеленаватага дыму праплыў,
аднесены ветрам, і засланіў на хвіліну ўсё
перад вакном. Пад намі, у кватэру на чаць-
вертым паверсе, папала граната.

Як вар'ят, я кінуўся да хлопчыкаў і па-
бег з імі па калідоры. За мною беглі гаспа-
дары з дзяццмі, служкі. Кулі ўвесь час чо-
калі, і асыпаўся тынк. Трэба было зьбегчы
па сходах аж з пятага паверху. Вялізныя
вокны, што асьвятлялі іх, прарэсьціліся ад
дзірак, прабітых кулямі. Зырккія агні гар-
матных стрэлаў, якія выбухалі на мосьце,
мігацелі ў вачох. З усіх дзьвярэй кватэр
выскаквалі ў аднэй бялізьне перапужаныя
людзі і беглі ўніз. Дзеці, дзяды, жонкі, муж-
чыны—усе пераблыталіся ў гэтай сумятні.

Хлопчыкі ашчарэпам трымаліся за маю
шыю, і я кожную хвіліну чакаў, што гэтыя
ручаняткі адразу аслабнуць, і няжывыя цель-
цы абвіснуць у мяне на руках. Не разгля-
даючы ўсходаў, шалёна імчаўся ўніз міма

вакон, якія маўкліва і страшна глядзелі на мяне. Апошняя сходка недзе далёка гублялася ўнізе. Ногі падгіналіся, стукала ў скронях.

Нарэшце, выскачыў на панадворак і з палёгкаю ўздыхнуў: панадворак быў закрыты будынкамі і плотам. Але прышлося ўцякаць і адгэтуль, — кулі сьвісталі, дыміліся сьнегам па зямлі, па кучы вуголья, накіданага каля плоту. Яны стралялі на абываталя з пажарнай вежы.

Я ўбег з хлопчыкамі на руках у сутарэньне. Было цемнавата, вільготна, і пахла мышамі. Нявыразна вызначаліся абрысы людзей, якія сядзелі, стаялі, хадзілі ўзад і ўперад. Гукі стрэлаў глуха даляталі сюды. Страшэнная, невядомая ўтома адчувалася ў кожным суставе. Рукі і ногі нібы адвальваліся. Я сеў на нейкай скрыні. Трэба было сабраць думкі.

— Ня-яня!.. — капрызна загаварыў маленькі.

— Тсс... тсс.. — перапалохана прашаптала нейкая кабеціна, кідаючыся да дзіцяці і сьціскаючы яму рот.

Усе гаварылі шэптам, хадзілі на дыбачках, быццам у доме ляжаў нябожчык, і быццам гэта ад нечага магло выратаваць.

Сапраўды, дзе-ж старая? Яна або забіта, або забегла ў сутарэньне іншага корпусу.

У шэпце чуваць было.

— О-о, божухна, за што караеш!?

Гэткім-жа прыдушаным шэптам нехта ма-
ліўся ў кутку, і адтуль чуваць былі ўрыўкі:

— Божа правы... божа ўсясільны... у тва-
іх руцэх... збаў і памілуй ад глада, труса і
нашэсьця інапляменьнікаў...

Калі зруйнаюць верхнія паверхі, яны абва-
ляцца, і нас тут задушыць... Нехта падняўся
і пачаў мацаць рукамі скляпеньне.

— Моцнае.

— Ды яшчэ бэлькі жалезныя: пяць да-
моў утрымаюць.

— Та-ак, утрымаюць!.. Калі-б людзі буда-
валі, а то-ж — падрадчыкі.

— Ня ведалі, што вы тут будзеце ся-
дзець. А то-б трывала пабудавалі.

У другім аддзяленьні чарнела вялізная
печ цэнтральнага апалу.

Ад яе ў дрыжачым трымценьні клаліся
на земляную падлогу чырвоныя пасмы. Па-
дыходзілі, працягвалі і грэлі рукі.

На кучцы вугалю зьліваючыся з цемраю,
сядзеў качагар, пануры і чорны. Ён быў з
Тульскае губэрні. Быў без пасады, і яго з лі-
тасьці прытуліў кіраўнічы. Ён дапамагаў каля
печы, і за гэта яму давалі начлег і харчы.

— Што, Янка, страшна?

— Усёроўна, — панура пачулася з цемры.

— А як заб'юць?

— І заб'юць—не адмовішся.

І, памаўчаўшы, дадаў:

— Нас даўно забіваюць, ня зьдзівіш.

— Як гэта?

— Ды так. У мяне ў сям'і, апроча мяне з жонкаю, было восьмёра дзяцей, а цяпер—двое.

— Куды-ж тыя?

— Памерлі... з голаду... галодная губэрня...

Зноў у цемры стаяла маўчаньне. Дрыжэлі чырвоныя пасмы, і пырскалі распаленыя дабелага вугольчыкі. Усе неяк вышлі ў другое аддзяленьне. І мне ўспомнілася, як бег я па сходах, прыціскаючы дзяцей, і ў аднаго за адным расчэпліваліся рукі, і абвісала худзенькае зьнясіленае цельца. Я вышаў, перабег пад кулямі двор і пачаў уздымацца ў сваю квартэру: трэба было ўзяць хлопчыкам цяплейшую вопратку: у сутарэньні было вільготна.

Трушчачы тынк па падлозе ў пустых пакоях, я прытуліўся да сьцяны і зірнуў праз вакно ўніз.

Там, дзе яшчэ гадзіну перад тым стаялі вялізныя дамы, у якіх было шмат дзяцей, жанчын, у якіх ішла праца, клопат і жыцьцё,—бушавала мора агню.

У гарачых вокнах, у полімі зіхатлівага сьвятла скакала, нібы шалёная, мітусілася, крывава хістала вострымі галовамі, хітра

высоўвалася і хавалася нешта, падобнае на здань, і ў дрыжыках мігацелі, зьяўляючыся і знікаючы сьветлыя адзеньні. І гэтулькі было ў гэтым нястрымнага мігатлівага, зьмяінахітрага, што я часам з жахам бачыў жывыя істоты. Спрытна, павар'яцку - весела гулялі ў таемна-незразумелую гульню, і ўсё ня ўнімаліся гэтыя нястрымна-дзікія скокі.

Часамі ў зіхатлівай атмасфэры прарываліся чорныя прахоны, і адтуль глядзелі абвугленыя бэлькі, і зьмяіліся іскры распаленага дабелага жалеза, якія мітусіліся ў бакі.

Гэтая вясёласьць і рух былі мёртвымі.

Агонь бушаваў, пажыраючы шмат дамоў. На другім баку таксама гарэла. За Сярэдняй Прэсьняю ўздымаўся вялізны слуп дыму. Дамы загараліся адразу з усіх бакоў. З усіх вакон, дзьвярэй порстка вырываўся дым, круціўся і засланы ў усё.

Дзесяткі языкоў з усіх бакоў аблізвалі сьценны, стрэхі. Чуваць быў трэск, шолах, несла дым і іскры. За Прэсьненскім мостам— мора пажараў. Стрэхі ўвальваліся, і толькі пачарнелыя коміны, нібы здані руін, высіліся ў дыме і полымі.

Было нешта вялічэзнае, ненатуральнае, такое, што нельга нават расказаць. Было руйнаваньне гораду.

Я аслупянелы глядзеў на гэты жахлівы малюнак, як раптам ад сухога кароткага

цоканьня я здрыгнуўся: куля, прабіўшы шыбу, расчাপіла дрэва, працяла праз двое дзвярэй і ўпілася ў сьцяну суседняй кватэры. Трэба было ўцякаць. Я зірнуў апошні раз уніз і ня мог адарвацца. Каля будынкаў у пажары бегалі пасьпешна нейкія постаці.

Яны прыбягалі аднекуль, маліцьвенна ўзьняўшы ўгору рукі, падбягалі да дому, які загараўся, кідаліся ўперад галавою, і толькі ў плойме дыму, які густа пёр з акна, мігцелі ногі. Некалькі хвілін цягнуліся балюча марудна. У вокнах моўчкі круціўся чорны дым, потым раптам высоўвалася асмаленая галава і закураная ўся фігура. Адбегшы некалькі крокаў, закураны чалавек лоўка выбіваў далоняй корак з кручка або паўбутэлькі і закінуўшы назад галаву, пасьпешна ліў у рот дрыжачаю рукою гарэлку, якая весела пералівалася і крывава іскрылася на агні... Гарэла казёнка.

А навакол сьвісталі кулі, шугаў пажар, лопаліся сьцены, увальваліся стрэхі.

V

У сутарэньні, як і раней, стаяў пануры шэпт. Цяпер тут нянька апавядала дзецям байкі.

— Вось шэры воўк і гаворыць Івану царэвічу: „Іван царэвіч“, садзіся ты на мяне,

панясу я цябе праз лугі і лясы, праз горы і дубровы, праз моры і рэкі“...

Дзіцячыя вачаняткі шырока глядзяць на зморшчаны твар:

— Няня, ты чаго плачаш?

— Божухна мой, няўжо-ж мы ня выберамся адгэтуль?—шэптам праз сьлёзы і ў распачы гаворыць хворая на ложку.

— Не хвалюйся, любая... табе так хвалявацца шкодна,—гаворыць, няхіляючыся над галавою, брат.

— Шкодна хвалявацца,—горка ўсьміхаецца яна.

Глуха далятаюць цяпер недзе здалёку, з другога боку стрэлы гармат.

— А шэры воук адкінуў палена, ды як памчыцца скокам...

— Што такое палена?—зьвініць тоненькі галасок.

— Ціха! Гэта воўчы хвост!

Ніхто нічога ня еў. Дзецям даюць халодную гарбату.

— Не, гэтак немагчыма. Трэба адгэтуль уцякаць.

— Дык вось ідзеце ды даведайцеся.

— Куды-ж я пайду—страляюць.., Ідзеце вы!

— Я таксама пашоў-бы, але-ж... дзеці. Што яны будуць рабіць? Раптам... разумеце...

— Я таксама пашоў-бы, але маці ўмяне...
У Туле... адна надзея...

— Трэба дворніка, Якуб!

— Калі ласка.

— Схадзі даведайся—ці можна нам адгэтуль выбрацца?

Усе разам накідваюцца на дворніка:

— Ды гэта-ж немагчыма...

— Не сядзець-жа нам тут, пакуль расстраляюць, або спяляць...

— Чорт ведае, што такое... Трэба-ж нешта рабіць, чаго-ж ты чакаеш?..

Дворнік выходзіць.

— А я вось што скажу,—чуваць глухі роўны голас,—я вось што скажу: пажар і да нас падбіраецца...

— Ах, кіньце, кіньце, калі ласка... Цярпець не магу, калі пачынаюць.

— Які там пажар?.. Куды падбіраецца?.. За дзесяць вёрст ад нас. Дом наш, дзякаваць боку, вялізны, мураваны і стаіць асобна зусім...

— Вы—заўсёды!..

Яго проста такі ненавідзяць. А ён, памаяўшы, таксама, як і раней, роўна і глуха кажа:

— Асобна!.. Але-ж платы цягнуцца аж да нашага. А каля плоту ў нас, самі ведаеце, якая куча вугалю... Загарыцца—вушакі, дзьверы, падлога пачнуць гарэць... Ато—

мураваны!.. Ну, а тады ня выскачыш,—выхад адзін, каля вугалю, а палезем у вакно, у завулак,—першых расстраляюць, самі разумеюце.

Усе разумеюць: ён гаворыць праўду, але ўсё-ж такі яго ненавідзяць; адварачваюцца, ня хочуць гаварыць.

Уваходзіць чалавек у шапцы і хвартуху.

— Вы хто такі?

— Прадавец з крамкі дробнага гандлю...

— А-а, з тае, што гарыць... Ад гранаты загарэлася?

— Ад гранаты!—злосна гаворыць прадавец.—Ад гранаты не загарэлася-б. Ніводзін дом ад гранаты не загарэўся. Пасьля страляніны, як ачысьцілі ўвесь квартал ад дружыньнікаў, прышлі салдаты. Ну, мы ўсьцешыліся,—значыць успакоілася ўсё. Уваходзіць афіцэр і кажа: „Выходзьце ўсе з дому“. Мы рот разявілі.—„Выходзьце, зараз, паліць будзем!“...

Пачалі прасіць... „Няма нам калі чакаць, зараз-жа выходзьце“. Ледзь гаспадар на каленях вымаліў чатыры скрынкі тавару ўзяць. Салдаты зараз-жа аблілі газаю ды запалі ў пяці мясцох. А колькі кватарантаў,—поўна, і ва ўсіх маемасьць.

Нешта сьляпое, сьцюдзёнае і ліпкае запоўзала, паступова напаўняючы сутарэньне. Нібы страшыдла з вялізным мокрым цяж-

кім чэравам лягло і, лыпаючы, глядзела на нас сьляпымі вачыма, глядзела з шалёнай жорсткасьцю.

— А зараз падпалілі дом на рагу, каля нас; бачаць—вечер у той бок, ну і падпалілі, каб увесць парадак...

— А-а!!

— Ува ўсіх адразу галасы ахрыплі.

— Панове... зараз-жа... трэба завесіць... Гэта-ж генэрал-губэрнатар... Цішэй... калі ласка, цішэй...

І вокны завесілі, і ўсе хадзілі на дыбачках, і гаварылі шэптам. Зрабілася зусім цёмна, толькі на столі, прабіваючыся праз шыліны вакна, адсьвечвалася зарыва. І ўся гэтая крывавае паласа то разгаралася, то слабела, і ўсе пільна сачылі за ёй.

— А дзе-ж дворнік?.. Божухна мой, дзе-ж гэта дворнік падзеўся?..—далятаў гістэрычны шэпт.

— Якуб, дзе-ж ты прапаў? Што-ж ты не даведаешся, калі нам можна будзе адгэтуль выбрацца?

— Даведаешся, дзе там!.. Ідзеце, даведайцеся! Я вось высунуўся, а салдат мне як ахнуў... Я кажу: дазвольце растлумачыць, а ён як ахне—аж вугал брамы адкалоў.

Ціхі, падатлівы Якуб, які любіў дагадзіць, зараз гаворыць і трымае сябе вольна і незалежна: ён ужо ня дворнік, ён цяпер раўня

ўсім, хто тут ёсьць, бо над ім, як і над усімі, навісла адна небясьпека—згарэць жывым ці быць расстраляным.

Ноч ці дзень—разглядзець цяжка; мабыць ноч, і паласа на столі робіцца яшчэ больш крываваю.

— Ды мне адно вядро!..—звонка і гарэзна нарушаючы, нібы іскра-цямру, напружаньне і аслупянеласьць, гучыць сярод прыдушанасьці, цішыні і няжывога шэпту голас нейкага хлапчука.

— Т-с-с-с!.. Ціха!..—сычаць усе, ускокваюць і махаюць рукамі.

— Ціха... Ціха! Езус! Марыя!

Хлопчук год адзінаццаці з чырвонымі шчокамі і круглым тварам, выскаляючы вясёлыя белыя зубы, лоўка падстаўляе вядро пад крант, і цурок пеннай вады залівае шумам панурае памяшканьне.

Яго абступаюць.

— Ды ты адкуль?

— А вось з таго боку, з белага дому...

— Значыць, па вуліцы хадзіць можна?

— З вялікай прыемнасьцю... куды толькі хочаш.

Раптам адхлынае цяжар, страшыдла зьнікае. Усе шумна, перабіваючы адзін аднаго, гавораць пасьпешна і радасна.

— Ну, вось, я-ж вам казаў: не зьвяры-ж яны. З якой гэта радасьці яны будуць

паліць і расстрэльваць хворых дзяцей, жанчын... людзей, зусім ні ў чым невінаватых.

— Дзякуй табе, божачка... Дзякуй табе, цару і стварыцелю...— жагнаецца шалёна-радасна, апёршыся на локаць, хворая, узняўшы вочы на столь.

Чуваць шчаслівыя ўсхліпы.

— Дзеці, апранайцеся!

— Іван Іванавіч, куды-ж гэта вы мае калёшы падзелі?

— Значыць, не страляюць?

— Страляюць!..—весела кідае хлапчук, закручваючы крант, і адразу зноў насоўваецца маўклівая, даўкая цішыня. Двох толькі што падстрэлілі... Лупяць і па завулку, і па вуліцы, і з Зоолёгічнага.

— Як-жа... Як-жа ты?

— Ды гаспадар гаворыць: гарбаты хочацца... Зьбегай, кажа, Янук, прынясі вядро... У нас вадаправоду няма, вадавозы бацца, ня ездзяць... А гаспадар з гаспадыняю ў сутарэньні сядзяць, з перапуду рабінаўку смокчуць, як гузікі... — хлапчук заўзята рагоча, падхлопівае вядро і зьнікае.

Зноў душыць цішыня, зноў шэпт, зноў нібы нябожчык у хаце.

Дзеці бегаюць між накіданага сьмецьця, сварацца, плачуць, сьмяюцца, пішчаць, а дарослыя, спыняючы, што-хвіліны сыкаюць на іх.

VI

— А пажар большае, — чуваць спакойны, роўны, глухі голас.

— А вы адкуль ведаеце?! — злосна і з нянавісьцю накідваюцца на яго.

— А вунь!

— І ўсе ўзьнімаюць вочы на крывавую палоску на столі. Яна прамяністая. Потым паволі ўсё больш і больш мутнее. І ўсе прагна цягнуцца да яе хваравітым зрокам.

— Ну, бачыце, вось і гасьне.

— Божухна мой, няўжо-ж!

— Дзетачкі... даражэнькія мае... родныя мае... вы выратаваны...

Усе ўстаюць і ўсе, нават дзеці, глядзяць у адно і тое самае месца на столі.

— Ды гэта дымам зацягнула, — панура чуваць усё той-жа спакойны глухі голас.

— А-а, кіньце!.. Каркае, нібы варона, на сваю галаву.

Але на столі зноў робіцца сьвятлей, і зіхценьне крывавай паласы пужае, нібы той прысуд. Усе схіляюць галовы. Нешта страшэннае па сваёй недарэчнасьці ахапляе душу. Часам здаецца, усё — сон, і хочацца прагнуцца. Я гляджу на падлогу і хаваю злачынную думку: усё згараць, а я застануся з дзяцьмі цэлы. І я хутка і турботна пачынаю бегаць выябражэньнем па панадворку,

заглядваю ў паветку, за плот,—шукаю маленькае дзірка, у якую можна было-б пралезці. Узяць дзяцей і прапаўзці на жываце праз Зоолёгічны сад—але там асабліва заядла расстрэльваюць, і расстралялі сёння вартаўніка, які ішоў карміць зьвяроў. З другога боку калышыцца полымя пажараў. Па завулку сьвішчуць кулі... Дзявацца няма куды...

Я з натугаю дыхаю і адчуваю, як нешта сьціскае грудзі. Уздымаю галаву, сустракаюся з злоснымі бліскучымі вачыма і ў іх лаўлю тую-ж думку: усе згараць, а ён адзін застаецца.

— Гм... Нібыта дымам пахне...

І хоць яго ненавідзяць, ненавідзяць яго глухі голас, але ніхто не прырэчыць; нейкая гарката ўсіх казлыча ў горле і есьць вочы. Дыму фактычна няма, бо вецер пакуль-што адносіць яго ў другі бок, але ўсе яго адчуваюць.

Крывавая паласа разгараецца. Глуха пачуўся стрэл: каго гэта яшчэ? А тыя, каго прыколваюць штыхамі?.. Ткнуць у сэрца аднаго, другога, трэцяга—па парадку,—спакойна і клопот няма.

Ноч нейкая бясконца.

— Якая гадзіна?

— Напэўна, каля трэцяе.

— Божухна мой, яшчэ чатыры гадзіны гэтага катаваньня...

Я дастаю гадзіньнік, гляджу, праціраю
вочы, зноў гляджу.

— Восьмая!

— Ня можа быць... ня можа быць... пра-
носіцца жахлівым шаласьценьнем. — Ваш
стаіць...

— Восьмая...

— Без пяці восем...

— Дзесяць хвілін на дзевятую...—пры-
душана чуваць з усіх бакоў, і ўсе прыклада-
юць гадзіньнікі да вуха.

І тады ўсе пачынаюць маўчаць і сядзяць
нярухома, нібы каменныя. Дзеці па-ўсяля-
каму сьпяць у розных мясцох.

Усе маўчаць, але сутарэньне поўна дзіў-
ных шапатлівых гукаў, шолаху неспакойнага,
трапятлівага, трывожнага патрэскваньня. Па-
жар разгараецца, вядзе сваю ўласную гу-
тарку і шыпэньне. Трэск дрэва, гукі ад
падзення цаглін пазладзейску ўпаўзаюць,
прыглушаныя, прыціснутыя цяжкімі скляпень-
нямі, тоўстымі сьценамі, і напаўняюць глухую
цёмру трывожным гоманам распачы і тугі.

Нехта ўсхліпвае, прыдушна галосіць. Больш,
больш. Вырываецца лямант нястрыманы, за-
паўняе сутарэньне, заглушаючы шолах і шэпт
у ім. Маладая жанчына ўпала на калені, схавала
твар у далоні і плача:

— Навошта!.. навошта гэтае ашуканства?
Каханьне, шчасьце... Калі гэта для таго, каб

на тваіх вачох загінулі дзеці,—ня трэба, не хачу... ня трэба шчасьця, ня трэба маны... не хачу!..

Галошаньне вырываецца з яе грудзей. Усе маўчаць. Ні ў каго не хапае слоў суцешыць. Кожнаму балюча, шкода самога сябе. Пагрозна чырванее крывавае столь.

А час спыніўся, спынілася ноч, спынілася думка, толькі адны і тыя-ж самыя адчужаньні грызуць душу.

VII

— Яны прышлі!.. яны прышлі!!.—чуваць гістэрычны крык.

Усе ўскакваюць з скрыўленымі ад перапуду тварамі, гатовыя на самае горшае.

— Хто?! салдаты?.. артылерыя?.. расстрэл?..

— Яны прышлі... яны прышлі!..

— Ды хто такі?.. хто?..

Яе злосна трасуць за плечы, а яна ўся ў гістэрычных курчах...

— Хто-ж? хто? кажэце!..

— Яны... пажарнікі...

— Тушаць пажар?..

— Не... Раскідаюць платы, тыя, што цягнуцца да нас... Нас ня хочуць паліць...

Агульная гістэрыя напаўняе сутарэньне. Жанчыны на каленях паўзуць у куток, дзе,

паводле меркаваньняў, павінен быць абраз, жагнаюцца, рагочуць, абнімаюць адна адну, цалуюць дзяцей. Дзеці прачнуліся перапало- ханья і надрываюцца ад плачу. Я выбягаю ў качагарку.

Печ бадай-што патухла. Янка амаль-што дрэмле, прытуліўшыся да вугалю,—яму ўсё- роўна. Публіка памалу супакойваецца. Ва ўсіх радасная ўсьмешка на вуснах, паціска- юць рукі, гавораць голасна. Усе шкадуюць адзін аднаго, усе любяць адзін аднаго. Ноч хутка праходзіць. Ужо дзесятая... Палова адзінаццатае...

Хочацца спаць і адчуваеш, як салодка, як моцна заснуў-бы, але няма дзе прылегчы,— усё занята. Дзеці памалу супакоіліся. Чыр- воная паласа прамянее на столі, але на яе ніхто не звяртае ўвагі.

— А ведаеце, — чуваць глухі голас,—я дык вышаў-бы, пакуль цэлы; прынамсі вы- карыстаў-бы спакойны настрой і вывеў-бы жанчын і дзяцей... Больш пэўна было-б...

Але яму даруюць, нават і цяпер яго лю- бяць.

— Навошта ж?—кажуць яму мякка, і ў гэтай мяккасьці чуецца: „Што з вамі зро- біш? Закон для вас ня пісаны“.—Калі хо- чуць не дапусьціць пажару, які нам пагра- жаў, значыць лічаць, што ў доме сядзіць ні ў чым невінаваты народ.

Я адчуваю страшэнную зморанасьць. Стаўлю локці на калені, кладу галаву на рукі і пачынаю нібыта драмаць. Часам мне хочацца разрагатацца, такое недарэчнае і бяссэнсавае наша становішча.

Потым пачынаю нешта сьніць, і нявыразнае, і забытанае. Змагаюся з сном, з натугаю ўздымаю бровы, адчыняю павекі, а яны зноў стуляюцца. І ўсё здаецца чырвоным, і ў гэтай густой, прыкрай чырвані адлюстроўваюцца кашлатыя чалавечыя постаці, чуваць крываваы шэпт пажару, які разгараецца, і салдаты, якія хочуць праткнуць мяне штыхамі, а штыхі згінаюцца аб маё цела, салдаты пасьпешна выпрастваюць іх і ўсаджваюць зноў. Я крычу ім: „Хутчэй!.. хутчэй!“

І нехта крычыць над маім вухам: „Хутчэй!.. хутчэй!“ і трасе мяне за плечы. Я расплюшчваю вочы: чырвоная столь, у чырванаватым сузмроку... галовы, рукі, ногі, быццам адарваныя ляжаць у непарадку. Я зноў заплюшчыў вочы. Але мяне зноў трасуць. Устаю.

Стаіць дворнік. Твар устрывожаны.

— Салдаты... аж страх колькі... З вакна ў вартоўню заглядаюць... Кажуць, зараз расстрэльваць дом будуць...

Варушацца раскіданыя ў непарадку рукі, ногі, галовы; адусюль устаюць людзі, перапалоханыя, заспаныя.

— Што?..

— Хто кажа?..

— Адкуль?..

— Ужо другая гадзіна... А я ўсё думаю—
я сплю.

— Божухна мой, якая доўгая, марудная
ноч... Катаваньне...

— Ды ня можа быць. За што будуць рас-
стрэльваць?.. Плот жа раскідалі...

— За што? А за што расстрэльваліцэлы
дзень?

— Трэба каго-небудзь паслаць.

Усе вочы зьвяртаюцца на ўласніка спа-
койнага глухога голасу. Ён устае і выхо-
дзіць. Потым праз хвіліну прыходзіць назад.

— Там не салдаты, а зьвяры: я думаў,
што яны мяне на штыхі пасадзяць...

— Дамагайцеся, каб вас адвялі да афіцэра.

Зноў выходзіць. Чакаем. Праходзіць двац-
цаць хвілін, паўгадзіны... Нуднае чаканьне
перарастае ў непакой і ў заклапочанасьць.
Што-хвіліны глядзяць на гадзіннік.

— Няма яго!..

Прыслухоўваюцца да самага малога скрыпу,
але крокаў ня чуваць. Адна і тая-ж жудас-
ная думка паўзе ў галаву: „Забіты...“

— Яго забілі...—чую я шалясьценне над
сваім вухам.—Не кажэце толькі голасна...

— Не кажэце толькі голасна,—шэпчуць
усе адзін аднаму.

І кожны прагна сочыць у крываваым змроку, каб не прачыталі ў яго вачох жудаснае думкі. Больш усяго баяцца жаху, панікі, калі страшнае слова будзе вымаўлена.

Вось крокі. Усе з хвіліну напружана ўслухоўваюцца. Можа салдаты? Ён!

Кідаюцца.

— Што?..

— Сказаў?..

— Будуць?..

Ён роўна гаворыць тым самым спакойным глухім голасам:

— Вывелі мяне з панадворку. Увесь час штыхі на мяне. Па завулку ўсё асьветлена пажарам, ні душы... „Куды-ж вы мяне вядзіце?“ — „Ідзі“... Мне пачало здавацца, — прыколюць дзе-небудзь каля плоту. Адным больш, адным менш... Колькі такіх трупаў валяецца па Маскве. Вывелі на вуліцу. Сьвятло, усёроўна як у дзень. Стаіць афіцэр. Твару я ў яго ня бачыў — няма твару, адны вусы, дагледжаныя, вялізныя, на бровы глядзяць. Кажу яму: дзеці, жанчыны, хворыя... Ён стаіць да мяне сьпіною. Потым нядбайна працэджвае праз зубы: „Калі завесяць вокны, калі ніхто ня будзе падыходзіць да іх, ніхто ня выйдзе з дому, і калі... з боку дому і панадворку ня будзе ніводнага стрэлу, мы... ня будзем расстрэльваць“...

Зноў — нібыта ў хаце
нябожчык. Усе разыхо-
дзяцца па мясцох. Усе
маюць амярцьвелы вы-
гляд. Водблеск пажару
прамянее, асьвятляючы
ўсё навакол, але ў шыро-
кіх і напружаных вачох —

глухая цемра. Шолах і гоман пажару, як і раней, шэпчуцца трывожна і клапатліва. У вушах-жа гэтых людзей, якія так унікліва прыслухоўваюцца—магільная цішыня: аднаго чакаюць, адно прагна ловяць,—глухі і слабы гук жудаснага стрэлу, які з хвіліну на хвіліну пачуецца там, за сьцяной.

Я з журбой гляджу на дзяцей і шукаю вачыма месца, куды-б іх схваць, калі пачнуць страляць у вокны. Але тут няма ніводнага ўтульнага кутка: брук на адным ўзроўні з вокнамі, і кулі абсяюць увесь абшар. Цяпер выгодней было-б падняцца у верхні паверх. Але паказацца ў дзьвярах—гэта значыць быць расстраляным. Мне зноў хочацца зарагатаць. Я не гляджу на гадзіннік, прытуляюся і засыпаю моцным, бяз сноў, чорным сном.

— ... Сядзіць, сядзіць за рогам, дзе плот зыходзіцца з нашым домам... Там выгодней яму, ня відаць...

Гэты жахлівы шэпт улазіць у мае вушы і распаленымі іскрамі прасочваецца ў мазгі. І на мяне глядзяць хітра-злыя вочы з-пад хітра паднятых броваў і голы зморшчаны твар, увесь скрыўлены хітрай і злоснай ухмылкай.

— ... Ён чакае толькі, каб памучыць нас... Ён пацяшаецца з нашага страху, з нашае пакуты, з нашага чаканья...

— Ды нашто яму...

— ... А!.. хі, хі, хі, як-жа гэта, навошта?..
Увесь чорны абвуглены... Усё згарэла: сталы,
ложкі, вопратка, дзеці, жонка... Ён ня можа
спакойна глядзець на нашых дзяцей... гнязь-
дзіцца там... і...

І ў мае вочы блізка-блізка ўпіваюцца хціва
бліскучыя зрэнкі з-пад коса ўзьнятых броў,
і зазірае голы, зморшчаны, скрыўлены твар.

— ... І выстраліць два разы ў паветра.

Я страсаю кручкаватыя кастлявыя пальцы,
якія тармасыць мяне за плечы.

„Настане дзень, і ўсё скончыцца, і ўсё
будзе, як даўней, але застанецца шаленства“...

Ніколі не сустракаў я з гэтакім жахам
шчасьця золак дня, як цяпер. Я ўскочыў і
пасьпешна апрануў дзяцей.

— Ну, што, ці можна выходзіць?—з за-
міраньнем запытаўся я, прыслухоўваючыся
да рэдкіх стрэлаў.

— Бязумоўна, ручацца нельга... — кажа
дворнік.—Рукі толькі ўгору, і зараз трэба...
Э, зноў пачынаюць...

Я хапаю за рукі хлопчыкаў і выбягаю з
сутарэньня. Абвугленае вогнішча і руіны
здзіўляюць мяне.

Сіберны мароз займае дух. Маленькі пазя-
хае, нібы злоўленая рыба, задыхаючыся і

выпучыўшы вачаняткі, з усяе моцы бяжыць побач, сяменячы ножкамі.

— Тата, — гаворыць старэйшы, перапалохана аглядаючыся, і таксама бяжыць трушком каля мяне, — у нас выстраляць?

— Не, не... Толькі хутчэй... хутчэй, дзеткі... Хутчэй, калі ласка!..

— У плот суха шчоўкае ашалелая куля. Кожную хвіліну я чакаю ззаду залпу. Нэрвова рыпіць пад нагамі сьнег.

— Хутчэй... хутчэй да рогу... да рогу хутчэй...

Засталося пятнаццаць... дзесяць... пяць крокаў... Мы дабеглі... Мы заварачваем... Мы... выратаваны!..

СЧЭПНІК

I

Вярнуўся Макар з японскае вайны і сам дзівіўся, што цэлы вярнуўся. Пачаў працы шукаць. Раптам выбухла рэволюцыя 1905 г. Уздыхнуў на хвіліну рабочы люд і сялянства, думалі скончылася іх цяжкае жыццё. Прышоў канец гвалтаўніком. Але памыліліся: абшарнікі і фабрыканты разам з сваім слугою царом—перамаглі рабочых і сялян, зноў закілзалі, і пацягнуў рабочы люд старое ярмо.

Пацягнуў ярмо і Макар. Папаў ён на чыгунку счэпнікам. Жыў з сям'ёй у вагоне і ўлетку, і ўзімку.

Прачнуўся рана. Высунуў галаву: сонца яшчэ не пасьпела падняцца і стаяла нізка над вагонамі і зямлянкамі. Шэрыя цені напайнялі паветра, і смуга ахутвала зямлю, якая прачыналася. Пачыналася веснавая раніца, сьвежая і ясная. Макар некалькі разоў глыбока ўцягнуў у сябе паветра. Дух у

вагоне стаяў цяжкі, пахла „чалавечынаю“. Гэта таму, што быў ён таварны, цесны, цёмны, бяз вокан, а народу ў ім было шмат. Пяцёра дзетак распласталася разгарачанымі бруднымі целамі на падлозе. Яны былі прыкрытыя рызманамі, якія калісьці былі коўдрай. Тут-жа спалі—жонка Макара, бацька і цешча.

Макар зноў схаваў у вагон галаву, на кукішках перапоўз цераз сонных дзяцей, выцягнуў з-пад галавы свае боты і анучы і пачаў абувацца. Акурат самы час ісьці на дзяжурства.

Жонка Макарава таксама паднялася з заспаным, зморшчаным пакрытым чырвонымі шрамамі і палосамі ад цвёрдай падушкі тварам. Вышла яна і пачала ўвіхацца каля печы, раскладаючы агонь. Макар пляснуў сабе ў твар крыху вады, абцёрся кашуляю, перажагнаўся, схіліўся на чырвоны ўсход, пасья ўзяў флажок, сьвісток ды акраец хлеба за пазуху і пашоў на лінію.

Станцыя здалёку чырванела цаглянымі неатынкаванымі будынкамі. Пасёлак, які прытуліўся каля станцыі, дыміўся пабеленымі комінамі. Зьлева раскінуўся стэп, магутны, неабсяжны, крыху хвалісты. Пройдзе 2—3 тыдні—і зробіцца ён панурым, бурым, выпаленым гарачым сонцам. Затое цяпер, на колькі сягала вока, гэта быў зялёны абшар,

яскравы і сьвежы. Мясьцінамі прыгожа вылучаліся і чырванелі палосы туліпанаў. Як па нітцы, беглі ў даль рэйкі, тэлеграфныя слупы, якія што далей, тым больш зьмяншаліся, зьнікалі ў далячыні. Далёка-далёка на самым грэбені паварачвала чыгункавае палатно, і тэлеграфныя слупы здаваліся там тоненькімі рыскамі.

Міма прабег гурт коняй. У далячыні відаць былі буды калмыкаў. Макар спыніўся.

— Эх, якое раздолье!

Ён скінуў шапку і правёў жорсткаю рукою па лысіне. У траве, у паветры, над палатном, у тэлеграфных дратах зычэлі нявыразныя гукі, якіх ніколі ня чуе гарадзкі жыхар. Хоць яшчэ ня было ні конікаў, ні жучкоў, але ўсё-ж стэп гучэў. Гэта была песьня вясны, якую цяжка было раслухаць, улавіць.

На станцыі з аднаго будынку вырвалася і закурылася белая пара, і грубы, прарэзьлівы і ўпарты гудок затрубіў, парушыў веснавую мэлёдыю і далёка-далёка разьнёсься над зялёным прасторам.

Шостая гадзіна.

Макар шпарка пашоў на станцыю. На палатне тут і там курыліся белыя паравозы. На апошняй стрэлцы, грамыхаючы, адыходзіў ранішні цягнік. Вось і дзяжурны манэўровы паравоз № 713, панурая, чорная, цяжкая, нязграбная машына, заўсёды хмурая,

неахайная,—нафта бруднымі рагамі заўсёды цячэ па яе бакох,—але затое надзвычайна дужая. Макар падышоў зусім блізка да яе, узяўся за ручкі і падняўся на пляцоўку. Нумар 713 прарэзьліва шыпеў, так што даводзілася крычаць, каб усе чулі.

— Карле Янавічу — прывітаньне!

Машыністы, пануры немец, не працягнуў свае чорнай, запэцканай у нафту рукі, а толькі адказаў.

— Бувайт здароў, Макар!

Немец, здавалася, і сам быў наскрозь праняты нафтаю. Макар прывітаўся з памочнікам, маладым, бязвусым восемнаццацігадовым дзяцюком. Ад форсункі павявала вялікім парам. Твар у машыністага і ў памочніка быў потны.

— Цёпла тут у вас.

— Цёпла, куды цяплей. Форсунка ўсё мадыруецца,—прагаварыў памочнік, і нібы ў пацьверджаньне яго слоў з форсункі вырваўся слуп полымя з удушлівымі газамі.

— Ну, Карла Янавіч, цяпер у дэпо папром, забяром вагоны, трэба на дзесятую рыхтаваць.

Карла Янавіч узяўся за рэгулятар і павярнуў вагар. Нумар 713 адразу змоўк. Дзіўнае ўражаньне зрабіла цішыня, якая надыхла адразу пасля прарэзьлівага шываньня. Нумар 713 націснуў на рэйкі ўсім сваім

вялізным корпусам, і ціхусенька пасунуўся заднім ходам. З чорнага коміна з мэталічным уздыхам, быццам выбух, вырваліся хмары белае пары. Міма пашлі вагоны, палатно... Макара спрытна саскочыў з падножкі, абагнуў паравоз і перавёў стрэлку. Паравоз перайшоў на другую каляіну і накіраваўся ў дэпо. Макара на хаду, як малпа, учапіўся за падножку і завіс на адной руцэ, а другою трымаў флажок і глядзеў, як набліжаліся вагоны, якія стаялі каля дэпо.

З скрыгатам і званам стукнуўся паравоз буфэрамі

ў бліжэйшы вагон. Макара саскочыў, пасьвістаў,—паравоз суцішыў хаду. Тады Макара спрытна пралез галавою пад буфэрамі і пашоў між вагонамі, якія паволі каціліся наперад. Накінуў ланцугі, круг і пачаў яго сашрубоўваць, каб сьцягнуць. Вагоны ціха каціліся, штырхаліся адзін аб адзін, зьвінелі буфэрамі. Калі Макара спатыкнуцца, зачэпіцца нагою, зробіць няспрытны рух,—яго зараз-жа паваліць і ў момант перарэжа дзесяткамі пар колаў, якія ціха і пагрозна паварачваліся і ўціскалі шпалы ў пясок. Але Макара менш усяго думаў пра гэта. Ён ішоў між вагонамі і думаў, што акрамя гэтых дзесяці вагонаў трэба дадаць яшчэ семнаццаць таварных, што трэба не забыцца завесці ў дэпо два „хворыя“ вагоны, якія стаяць на запаснай пуці, што трэба атрымаць сем капеек доўгу ад стрэлачніка Івана, што боты ў яго даўно пратапталіся, няёмка хадзіць, поўна пяску.

Макара зноў спрытна вылез з-пад вагонаў і сьвіснуў. Паравоз спыніўся, дыхнуў, крукі нацягнуліся, а вагоны залязгалі жалезам і адзін за адным пашлі назад. Макара на хаду ўчапіўся за адзін вагон.

Пачалася звычайная штодзенная праца: стрэлкі, буфэры, крукі, ланцугі, звон мэталічных частак вагонаў, сьвісткі, прарэзьлівае шыпеньне і цяжкае пыхканьне параво-

заў, пясок, якім абсыпана палатно, з якога ледзь-ледзь выцягнеш ногі. Ад усяго гэтага да канца дзяжурства зморанасьць, зморанасьць нялюдзкая. Вось гэта ўсё, чым будзе запаўняцца яго 24-гадзіннае дзяжурства. І гэта цягнецца ўжо дзесяць год, якія ён служыць на чыгунцы.

Для староньняга, сьвежага чалавека гэтая бязупынная 24-гадзінная праца здаецца нечым страшэнным, ненатуральным. Стварыў-жа бог дзень і ноч — дзень для працы, ноч для адпачынку. Ён сурова карае тых, хто парушае асноўную заповедзь аб адпачынку і працы: адбірае сілы, здароўе і прыносіць старасьць. Але Макар і супроць бога спрачаўся: дзесяць год, як ён штодня парушаў гэтую заповедзь, працаваў па 24 гадзіны без перапынку. Праўда, другія 24 гадзіны яму давалі на адпачынак, але страшэннае напружаньне за ўвесь дзень не аплачвалася і гэтым адпачынкам. І ўжо кару боскую адчуў і ён: яшчэ не стары чалавек, а ўжо быў увесь у маршчынах, згорбіўся, шчокі праваліліся і рукі дрыжэлі. На сьвітаньні-ж перад канцом яго дзяжурства, у ім цяжка было пазнаць чалавека: хістаўся ў бакі, вочы мутнелі, і твар меў дурнаваты выраз — бяз пэўнае думкі.

Аднак, Макар пра гэта ня думаў, не займаўся такімі пытаньнямі. Ён проста а шос-

тай гадзіне станавіўся на дзяжурства, потым перад канцом 24 гадзін рабіўся дурнем; потым, дацягнуўшыся да свайго смуроднага, цёмнага, цеснага, а зімою і сьцюдзёнага вагону, падаў, нібы сноп, і засыпаў цяжкім сном; потым прачынаўся, і калі былі грошы, напіваўся да-п'яна.

Калі-ж грошай ня было, ён садзіўся на зэдлік рапаравець сабе боты, дзецям і жонцы чаравікі. Усё гэта ён рабіў таму, што ў яго было пяцёра дзетак, жонка, бацька і цешча. І ўсе яны, на вялікі жаль, елі акуратна кожны дзень.

Сваю сям'ю, дзетак ён любіў па-свойму. Калі-б якое-небудзь з яго дзяцей перарэзала вагонам або пакалечыла, дык ён звар'яцеў-бы ад гора. А таму, што яны марнелі ад дрэнных харчоў, ад нэндзы і цяжкіх умоў жыцця, ён не надаваў вялікага значэння.

Піў Макар таму, што гэта была ў яго адзіная асалода. Навакोल быў стэп, на шмат вёрст бязлюдны, і зрэдку толькі пападаліся казацкія хутары. Але далей свайго чыгуначнага палатна ён нідзе ня быў. Побач разлёгся невялічкі пасёлак. У канцы яго стала пахіленая зямлянка, у якой Амелька патайна гандляваў гарэлкаю і прымаў у залог адзеньне. Туды Макар заглядаў даволі часта.

II

— Нумар трыста дваццаць шосты, трыста сорок дзевяты...

— Ёсьць.

— Пяцьсот восемдзсят першы, сто сёмы, — роўным звыклым голасам чытаў складальнік цягнікоў з паперы, якую яму выдалі ў канторы, нумары вагонаў, якія ён павінен быў уключыць у цягнік.

— Ёсьць, ёсьць, — адказаў Макар, загінаючы на заскарузлай руцэ пальцы.

— Дзевесьце адзінаццаты... У Амелькі ўчора добра глытанулі...

— Ёсьць... Добра? Гарнец, пэўна, знішчылі?

— Дзевяноста пяты, ды яшчэ на кар'ер пад пясок дзеве пляцформы... Гарнец! Ад гарца і паху не засталася. А пасья я дзеве бутэльні, ды Мікола дзеве.

— Пляцформы тыя я ў самы хвост паставіў... Міколка здаровы да выпіўкі; у складчыну з ім нельга: азірнуцца не пасьпееш, а гарэлкі ўжо няма.

— Ды няхай на другую пуць адчэпяць, каб грузіць зараз-жа... У Міколкі, як пашлі мы, гарэлка загарэлася: бабы прыбеглі, кажуць, конскім гноем з вадою адпойвалі, ня ведаю, ці адыйшоў, ці не.

— Баюся я толькі, каб дзевяноста пяты па дарозе не захварэў, не надзейны... А што бабы, так яно як ёсьць бабскае царства, так і застанецца: у чалавека гарэлка ўнутрох загарэлася, а яны яго гноем. Ці-ж гэта можна! Першы паратунак, калі ў цябе ўнутрох загарэлася гарэлка, купі бутэльку і як мага хутчэй выпі, тут-жа табе і залье ўсё.

Макар кемна паглядзеў на вагон, потым сабе на боты, і паляпаў іх флажком.

— А надоечы ў мяне загарэлася, грошай ня было, зьбегаў я да Амелькі, боты новыя прадаў,—ну, значыць, і патушыў, як выпіў яшчэ бутэльку: яна замлела, а то-б памерці мог.

Макар з кіслай мінай паварочваў сваю нагу, на якой, быццам зубы, пазіралі праз дзіркі ў боце брудныя пальцы.

— Гэтыя зусім падраныя.

— Нешта часта яна ў цябе гарыць, глядзі, каб табе зусім не прагарэць.

— Не, гэта бяз жартаў, лепшы паратунак...

— Ну, гайда! Чуеш, кліча.

Паравоз, сапраўды, даўно і настойліва сьвістаў. Макар жвава прабег да дальных вагонаў, хоць пад канец ужо ледзь выцягваў з пяску ногі. Цені ад хацінак, ад вагонаў, ад тэлеграфных слупоў зрабіліся кароткімі, сонца ўздымалася ўсё вышэй і вышэй і пякло, паветра бруілася.

Навакол усё тое-ж самае: палатно, абсы-
панае пяском, рэйкі, шпалы, стрэлкі, сэма-
форы і вагоны, вагоны без канца.

І зноў бегае па пяску Макар, пралазіць
пад буфэры, чапляе крукі, махае флажком,
пасьвітвае, пераводзіць стрэлкі. Шчыпле па
кавалачку хлеб і кідае на бягу ў рот,—хо-
чацца паесьці, а прысесьці няма калі, да
таго-ж яшчэ далёка, і ў перадзе доўгая-доў-
гая ноч.

III

Чыгуначныя працаўнікі падзяляюцца на
белую костку і чорную.

Да першых належаць машыністыя, іх па-
мочнікі, мэханікі, наогул работнікі з тален-
там у руках, да другіх—стрэлачнікі, счэп-
нікі, вартаўнікі, складальнікі. Першыя зара-
бляюць шэсьцьдзсят, восемдзсят і нават да
сотні рублёў у месяц, другія атрымліваюць
ад васьмі да дваццаці пяці рублёў. З пер-
шымі начальнікі станцый і ўсякае іншае
чыгуначнае начальства абыходзяцца ня тое
што па-людзку, але ўсё-ж можна трываць, а
з другіх усялякімі спосабамі здзекуюцца,
ня лічаць іх за людзей. І Макар да ўсіх
адчуваў сябе так, як наогул адчуваюць сябе
„Макары“, на якіх падаюць усе шышкі.
Кожнага начальніка ён баяўся, нібы агню.

Але жыць заўсёды пад страхам, заўсёды адчуваць сябе меншым і ніжэйшым за іншых—для чалавека немагчыма. Ён заўсёды шукае тых, хто стаіць яшчэ ніжэй за яго, над кім ён можа паказаць свой верх. Макаар таксама шукаў гэтага, але не знаходзіў і толькі, калі вяртаўся дахаты, адчуваў сябе гаспадаром: крычаў на жонку, пад п'яную руку і біў і ўзнагароджваў дзяцей плескачом.

З машыністамі, з якімі даводзілася працаваць, Макаар абыходзіўся лісьліва, але яны, заўсёды панурья, пазіралі на яго зверху ўніз. Вось і цяпер ён падышоў да нумару семсот трынаццатага, які шыпеў, як шалёны, і лісьліва праказаў:

— Хутка, Карла Янавіч, ваду браць пойдзеце?

Справа ў тым, што калі дзяжурны паравоз браў ваду, счэпнік мог гэтыя некалькі хвілін адпачыць. І Макаар даўно чакаў гэтага моманту. Але Карла Янавіч злосна прабурчэў:

— Калі пойдзем, тады і будзем браць.

Зноў пачаў бегаць Макаар ад вагона да вагона.

Пачало вечарэць. Доўгія, касыя цені пацягнуліся па зямлі. Страшэнна доўга цягнецца час пры гэткай працы. А як азірнешся, ня ўгледзіш, як і дзень прашоў.

Карла Янавіч, нарэшце, пашоў браць ваду. Макара залез на пляцоўку вагона, выцягнуў акраец хлеба, іржавага „пахучага“ тарана і пачаў закусваць: ён абсмактаў кожную костачку. Цяпер ён забыўся і на працу, і на дзяжурста, і наогул на ўсё, а выключна быў заняты сваім тараном, з якім нудліва вёў размовы, і пазіраў на сьляды, што пакідалі на ім яго зубы.

— Бач ты які: прасолены ўвесь, а пахне-ж. А што-ж гэта, правільна, ці што? Ужо калі соль, дык яна павінна ўсё высьці, уласна кажучы, значыць, усялякую дрэнь, і пахнуць табе, значыць, няма чаго. А то на якое-ж цябе ліха салілі, прасушылі-б так, толькі-б і справы было.

І Макара зноў паднёс да носа тарановую галаву і пацягнуў носам. Але таран усё-ж такі пахнуў.

— Не, без усялякага разуменьня рыба, проста такі сказаць, лядашчая рыба,—і ён безнадзейна махнуў рукою і з трэскам разгрыз тарановую галаву. Здалёку засьвістаў паравоз.

— Ну, напіўся жарабец.

Макара падабраў крошкі, выцер вусы, перажагнуўся некалькі разоў, надзеў шапку і пабег да паравоза. Цяжка было бегчы, уперадзе яшчэ дванаццаць гадзін...

IV

Пачало сутоньвацца. Бачыць Макар, з дэпо вышаў адзін паравоз, за ім, крыху пачакаўшы, другі,—спыніліся. Махае на пярэднім паравозе нешта Макару машыністы, але Макар не звяртае ўвагі—з сваёй працаю ледзь спраўляецца.

Глядзіць, зноў махае машыністы і крычыць:

— Ты што-ж аглух, ці што! Дакуль гэтак чакаць будзем.

— Чаго трэба?

— А таго трэба—паравозы счাপі, прасіць цябе...

— Чаго прычাপіліся? А старшы стрэлачнік навошта? Ці ж мне за гэтым глядзець? Свае працы да ліха, а тут яшчэ чужое падсоўваюць.

Макар учапіўся за свой паравоз, які ўжо рушыў; трэба было „хворыя“ вагоны з цягніка выключачь.

А машыністы ўсё лаецца, пагражае, што паскардзіцца начальству. Відаць, як ён зьлез з паравоза і пашоў да станцыі, на пляцформе падышоў да дзяжурнага па станцыі памочніка начальніка і пачаў яму нешта гаварыць. Хвіліны праз дзьве клікнулі Макара. Макар жвава дабег на пляцформу да дзяжурнага па станцыі і зьняў шапку.

— Ты што-ж гэта паравозы не счэпіў.

— У мяне свая работа была, выключаем „хворыя“ вагоны, а з дэпо заўсёды старшы стрэлачнік выводзіць, ён і счэпкі робіць. Як вы мне, паночку, нічога не загадалі, дык я і ня ведаў.

— А-а, ня ведаў!

Памочнік начальніка размахнуўся ды... бац. Кулак у яго быў вялікі, кастлявы і вала-саты,—галава Макара моцна хістанулася ў бок, твар зрабіўся сьмяротным і пабрыдчэў, пад вокам пабітае месца налілося крывёю і пасінула. Дзяжурны вёртка павярнуўся і пашоў. Па пляцформе хадзілі жандары, кондуктары. Усе прыкідваліся, быццам нічога не заўважаюць.

Макар курчыў шапку, расьсеяна пазіраў навакол мутным поглядам, пастаяў і потым памалу пашоў да свайго паравоза, нават шапку адзець забыўся: работа не чакае.

Зноў трэба было бегчы па пяску, пралазіць пад вагонамі, счэпліваць, даваць сыгналы сьвістком, флажком, і Макар усё гэта рабіў. Здавалася, нічога навакол не зьмянілася, але чаму-ж гэта едкая гарката і боль рэжуць душу? Што асабліва здарылася?

ці-ж як і раней ня было ў Макара пяцёра дзяцей, жонкі, цешчы і бацькі, якія акуратна елі штодня? А калі гэта ўсё так, як і раней, значыць, і ўсё іншае застаецца, як і раней,

значыць, нічога ня здарылася; значыць, трэба бегаць ад вагона да вагона, так, як бегаў пазаўчора, як бегаў усе гэтыя дзесяць год.

Ён бегаў далей, як і дагэтуль.

Прыходзілі і адыходзілі цягнікі, пляцформа на станцыі ажыўлялася і пусьцела, настала ноч. У цемры працаваць больш цяжка і больш небяспечна. Разы са два Макара ледзь не зашчаміла між буфэрамі. Гадзіны каля дванаццатае пачаў разьбіраць сон. Вочы зьліпаюцца, хада зрабілася нароўнай, спатыкнешся або зачэпішся—і канец. І змагаецца з сабою Макар. Змагаецца з дрымотаю: справа-ж не на жарты, жыць кожны хоча. Але чым бліжэй надыходзіла сьвітаньне, тым больш балючай рабілася праца; перад раньнем канец дзяжурства—самы цяжкі час. Пачаў чапляцца Макар за рэйкі, за шпалы, калені падгінаюцца, штурхаецца аб вагоны, і ў галаве тлум і звон, ледзь нават гукі пачаў разьбіраць: іншы раз сьвісьне паравоз, і ня ведае Макар, сьвісток гэта, ці толькі так здалося яму. І ўсё, што рабілася навакол, здавалася Макару цьмяным і нявыразным, нібы гэта быў сон, і ціснула яго нешта, і хацеў ён прачнуцца, але ня мог. Бачыць Макар, ня справіцца яму з сабою, усёроўна ўпадзе дзе-небудзь, або паваліць яго вагонам і зарэжа. Каб дацягнуць некалькі гадзін да канца дзяжурства, няўхільна даво-

дзілася карыстацца ўзбуджальнікам, і Макар, выбраўшы хвіліну, паплёўся ў буфэт. Расплюхваючы гарэлку дрыжачаю рукою, ён перавярнуў сабе ў рот адзін кілішак, потым другі. І тады адразу навакол пасьвятлела, усё зрабілася больш пукатым і больш выразна кідалася ў вочы.

— Мабыць сёньня зьеў, Макар?—прагаварыў, жуючы, адзін з кондуктараў.

І раптам горкасьць, якая сядзела недзе ў глыбіні, едкае пачуцьцё абразы і патаптанае чалавечае годнасьці, зачэпленае неасьцярожным пытаньнем, прарвалася нястрымным болем.

— Ды што-ж ты думаеш, мае ён поўнае права біць, значыцца, па мордзе? Хто такія правы яму даваў? Няма такіх правоў! А калі я ды раптам не сьцярплю? Га? Не, ты скажы, калі не сьцярплю я, га? Калі я ды пратакол злажу, ды ў суд падам, га?

— Не падасі,—спакойна дагрызаючы хвост свае рыбіны, прагаварыў кондуктар.

Гэта падліло алею ў агонь. Макар узгарэўся.

— Не падам? Не падам? Не,—падам! Таму правоў такіх няма, каб морду біць людзям! Што-ж я,—не чалавек? Скаціна, ці што? Сабаку піхнуць ботам, і тая аскаліцца, а чаму гэта я павінен маўчаць? Жандар, прашу скласьці пратакол! Пратакол прашу

скласьці, што мяне пабілі! Гэта ёсьць, значыцца, у морду даў дзяжурны па станцыі і разьбіў вока!

— Ну, будзе, Макаар, — прагаварыў старшы жандар, падыходзячы да яго, і за пані-брата палажыў руку яму ня плячо. — Ну, што за карысьць, зложыш пратакол, цябе-ж зараз і выганяць. Паліняў ты, ці што, ад гэтага? А што да вока, дык гэта адна драбніца: вазьмі валавянае прымочкі на дзесятку, заўтра к полудню нічога ня будзе. Ды я і пратакол складаць ня буду.

Макаар быў ужо зусім згадзіўся з довадамі жандара, але апошнія словы абурылі яго.

— Як! Пратаколу ня зложыце! Што гэта за парадкі! Паны, будзьце сьведкамі, пан жандар ня хоча пратаколу скласьці, што мне морду пабілі!

Жандар наморшчыўся.

— Ну, ідзі ў дзяжурную! На сваю галаву складаеш!

Пратакол быў зложаны.

Зноў бегае Макаар, трубіць у рог, закідае вагонныя крукі, і хоць ледзь выцягвае ногі, якія вязнуць у пяску, але здаецца яму, што ногі зрабіліся даўжэйшымі, вырасьлі і крочылі шырока і ўпэўнена. І навакол зрабілася весялей і прасторней, весела насоўваюцца і зьвіняць буфэрамі вагоны, весела пасьвітвае недзе далёка ўперадзе паравоз. Тая гор-

касьць, той нудлівы боль, што сьвідраваў недзе ў глыбіні душы, зьнік, і зьнік ў той самы момант, калі ён сваёю заскарузлаю, чорнаю ад нафты і гразі, дрыжачай ад зморы рукою вывеў кривулямі пад пратаколам: Макара Чужкін.

Ужо неба зрабілася шэрым. У лёгкім змроку ўжо відаць былі далёкія вагоны, будынкі пры станцыі, дэпо, слупы тэлеграфныя, вадакачка, якіх дагэтуль ня было відаць.

— Ма-ка-а-а-р!—пранеслася ў ранішнім паветры.

Макар прыпыніўся:

— Клічуць, ці што?

— Ма-ка-а-ар!..—данеслася зноў з пляцформы і зьнікла між будынкаў, між вагонаў, якія былі цяпер усе відаць, як на далоні.

Макар бягом накіраваўся да станцыі.

— Ідзі, начальнік кліча!

Трымаючы шапку ў руках, ён боязна ўвайшоў у пакой начальніка. Тут-жа быў і дзяжурны па станцыі.

— Ты пратакол склаў?

— Я, ваша блagar... гэта я, значыцца, так... для прыклёпу толькі... Я яго зараз-жа парву, ваша блagarодзьдзе...—прагаварыў Макара, запінаючыся, бляды, нібы палатно.

— Вон! Заўтра атрымаеш разрачунак!

Макар стаяў, нібы маланкай апалены.

— Табе кажуць, зараз-жа вон!

І начальнік узяў яго за плечы, перавярнуў і выпхнуў з бакоўкі.

Макар нічога ня бачыў, ня чуў, ня цяміў. Ён мэханічна перашоў цераз палатно і толькі там аглядзеўся памутнелымі вачыма.

Сонейка ўзышло і стаяла нявысока над зямлёю. Ранішнія цені цягнуліся ад вагонаў, слупоў, зямлянак, будынкаў.

Як і ўчора, зелянеў магутны стэпавы прастор, сінела даль і гучэла радасная песьня вясны. У далячыні відаць былі будкі калмыкаў, а па стэпу гналі гурт коняй. Над палатном у розных мясьцінах белаю параю пыхкалі паравозы. Усё было, як даўней, але Макару здавалася, нібы ідзе ён сярод руін, і навакол ляжаць груды абломкаў.

Над дэпо белым струменем вырвалася пара, і гудок далёка прагучэў па стэпу. І цяпер Макар скончыў-бы дзяжурства і накіраваўся-б да сябе дамоў.

— А ці-ж цяпер ён ідзе не дамоў?

Макар пастаяў з хвіліну на адным месцы і пашоў... да Амелькі...

V

Праз паўгадзіны ён вышаў адтуль. Хістаўся ва ўсе бакі, нібы на палубе ў часе навальніцы. Парваных ботаў на нагах у яго ўжо ня было. І ён накіраваўся да свайго

вагона, разважаючы сам з сабою п'яным голасам:

— Чаму? у якім сэнсе? Морда, напрыклад... значыцца, каб біць яе... ты што такое? Сапляк, цьфу, расьцёр—і няма нічога. Ё пррравільна... На тое начальнікі, а ты слухай яго і выконвай, якія загады ад яго ёсьць і ня думай пра сябе занадта многа. Што такое—зьездзіў раз? Гэта нават за гонар лічы, бо яны—начальнікі табе, гэта ёсьць, замест бацькі, значыцца... Табе ў морду, а ты кланяйся ніжэй, дзякуй, бо дзеля цябе-ж дурня, дзеля твае-ж карысьці...

Гаспадыня ўбачыла здалёку Макара.

— П'яны! Галоўка ты мая няшчасная! Дзеткі, уцякайце адгэтуль, бач, рукамі махае, каб біцца не пачаў.

Макар хістаўся з боку ў бок, быццам яго валіла то туды, то сюды. Босы, падышоў і недалужна апусьціўся на скрыню з вугольлем, якая стаяла побач.

Гаспадыня зірнула яму на ногі ды так і сашчаміла рукі:

— Ё боты прапіў! Няхай на цябе... З глузду зышоў ці што? Замучыў ты душу маю грэшную, крывапівец, згубца ты, кат ты наш няшчасны! Ё пакараў-жа бог катаргаю. У людзей мужы, як мужы: ну, ня без таго, і вып'юць часам, ды ня цягнуць-жа з дому, а гэты, што пад руку ні пападзе—усё ў шынок.

Як на дзіва, Макар ня кінуўся біць яе за гэта. Хоць яго язык і блытаўся за зубы, але ён паклікаў перапужаных дзетак. Абдаў іх пахам перагарэлае сівухі, пачаў песьціць па бялявых галоўках заскарузлаю, бруднаю ад нафты рукою:

— Сакалянткі мае, парасяткі... н... нічога. Звыкайцеся, няпешчанья... кожны дзень елі... Цяпер прывыкайце, каб, значыцца, не заўсёды... Бо кожны дзень нам есьці аніяк нельга, не дазваляецца, ня туды лычом вышлі... н... нічога, папосьціце, прывыкнеце, да ўсяго можна дайсьці, значыцца, сваім розумам... Калі чалавек разумны, дык ён можа есьці праз дзень там, скажам, або праз два, бо чалавек стварэньне боскае, усё ён перамог... Любыя мае сакалянткі... Вачаняткі вось ліпаюць, нічога не разумеюць,—і Макар ліў п'яныя сьлёзы на твар дзетак, якія неяк зусім прыціхлі.

Гаспадыня стаяла, нібы акамянелая; яна ня ведала, што здарылася, але ў словах мужа чулася нешта пагрознае, бязьлітаснае. Адно толькі ведала гаспадыня: няма куды зьвярнуцца, няма дзе шукаць дапамогі.

МАЛЕНЬКІ ШАХТАР

I

— Ну, ідзі, ідзі, нячыстая сіла, галаву адарву... гадзіна праклятая...—пачулася ў марозным вячэрнім паветры.

Брудны, ускудлачаны з галавы да ног шахтар з злоснай жвавасьцю і пагрозай ва ўсёй постаці ішоў па сьнезе, які пачарнеў ад вугалю, усьлед за хлопцам год дванаццаці, што шпарка ўцякаў ад яго. Ён ішоў, курчыўся ад сьцюжы, у чаравіках на босую нагу.

Хлопчык таксама чорны, нібы нэгр, абарваны, таксама сем'яніў босымі нагамі ў падраных чаравіках. Ён кожную хвіліну азіраўся, з узьнятасьцю махаў рукамі, і ўсім сваім тварам, усімі рухамі выяўляў самы рашучы пратэст.

— Не пайду, татка, ня буду працаваць, пусьці... Што-ж гэта,—усім сьвята, адзін я... пусьці, ня буду працаваць...—упарта праз сьлёзы гаварыў ён. Але тым часам відаць было, ён сьпяшаўся: падскокваў то бокам,

то задам, каб захаваць бяспечную адлегласць між сабою і сваім спадарожнікам.

— Ах, ты, нячыстая сіла! Вось, даруй божа, урадзіўся на маю грэшную душу!

І яны шпарка ішлі па пачарнелай дарозе, абыходзілі насыпаная кучы вугалю, якія былі зацярушаны сьнегам.

Марознае паветра было ціхае, празрыстае і чыстае. Апошні сьцюдзёны водбліск зімовае дзяньніцы патухаў на недалёкім небасхіле, і ўжо загараліся першыя зоркі, яскрава зіхацелі на сінім небе. Мароз кусаў шчокі, нос, вушы, голыя ногі. Сьнег рыпеў пад нагамі, а вакол стаяла нейкая асаблівая цішыня, якая чамусьці звычайна бывае напярэдадні каляд. Цёмныя вокны ў дамох засьвяціліся, вабілі цяплом і прытульнасьцю.

Уперадзе з-за вялізнае, пакладзенае ў штабэлі кучы вугалю, відаць быў пануры цагляны будынак з высокім комінам, які нярухома чарнеў на ясным небе. З дзьвярэй выходзілі шахтары і кучкамі разыходзіліся ў розныя бакі, сьпяшаліся ў лазню.

Хлопчык першы ўзьбег па ўсходцах на ганак, павяруўся і выяўляў усёй сваёй постацьцю адчайную рашучасьць. Ён зрабіў апошнюю спробу супраціўленьня.

— Не пайду, не пайду... Што гэта, адпачынку няма... для ўсіх сьвята!

Але як толькі бацька пачаў узыходзіць на ганак, хлапчук спрытна шмыгануў у дзьверы. Шахтар пашоў сьледам.

Яны апынуліся ў вялізным цёмным памяшканьні, у якім цьмяна вырысоўваліся машыны-волаты, навоі, пасы і ланцугі. Гэта было памяшканьне, адкуль спускаліся ў шахты. Тут-жа знаходзілася і кантора. Каля яе мітусілася апошняя кучка рабочых, якія сьпяшаліся хутчэй атрымаць разрахунак і пайсьці ў ласьню, а некаторыя проста ў шынок.

Сьвята: што хочаш рабі, гуляй, колькі хочаш, карытайся паветрам, сонечным сьвятлом. Сьвята—пара, ад якой гэтак хутка адвыкаюць за працай. Трохдзенная гулянка і п'янка, якая мелася адбыцца, накладала асаблівы адбітак ажыўленага чаканьня на іх шэрыя твары. Шахтар падышоў да канторы.

— Іван Іванавіч, пішы майго хлапчука да вадакачкі! Няма чаго яму лынды біць!

Чалавек у шырокай кітайскай жакетцы, з твару старшы прыганяты або наглядчык, падняў галаву, холадна і бязудзельна паглядзеў на того, хто гаварыў, нахіліўся і зноў пачаў пісаць нешта. Хлопчык стаяў плячыма да канторкі і ўпарта пазіраў у вакно.

Вострая ўпартасьць пасыўнага супраціўленьня прашла. Тры дні каляд ён правядзе ў шахце. Справа была скончана, і правіць было немагчыма.

Туга і распач шчамілі сэрца. Губы дрэжэлі, ён заплюшчыў вочы, насупіў бровы, хацеў перамагчы сябе і глытаў дзіцячыя слёзы, якія падалі з вачэй нястрымна. Бацька таксама стаяў і чакаў, калі адпусьціць канторшчык.

Чорны, з кучмай пераблытаных валасоў і з пахмурым выглядам шахтар, які чакаў разрахунку каля канторкі, зірнуў з-пад насупленых броваў на хлапчука, выцягнуў капшук і паволі пачаў круціць цыгарку. Марудна і акуратна падбіраў ён скручанай у піпку паперкай з шырокае чорнае мазолістае далоні карэнчыкі.

— Нашто хлопчыка няволіш?— спакойна прагаварыў ён, атрусаючы рэшткі тутуну, які засеў між пальцаў.

— Ня я няволю, нэндза няволіць; усё нястаткі ды недахопы. Ну, і цяжка зрабілася, так цяжка—ня вытрымаць,—і ён махнуў рукою і пачаў апавядаць, як і адкуль што ў яго пашло і чаму цяжка стала.

Шахтар моўчкі з гэткім-жа ўважлівым нахмураным тварам, ня слухаючы, што яму казаў сусед, закурыў. Папера на момант ярка ўспыхнула, асьвятліла рабочых, якія стаялі побач, а з цемры на хвіліну выступілі нярухомыя рысы, нібы вылітыя з шэрага чыгуну, і вялізныя белыя быццам у нэгра, бялкі вачэй.

— На малую вадакачку ў галярэю нумар дванаццаць хто ідзе?—выгаварыў павышаным голасам канторшчык.

Рабочыя маўчалі і толькі пазіралі адзін на аднаго.

— Ну, хто-ж? Тут Фінагенаў запісаны.

— Тут,—праказаў нейчы хрыпаты голас, і абадранец, з якім страшна было-б сустрэцца ўночы, паказаўся ў сузмроку вячэрніх прыцемкаў. Заспаны, злосны твар, які прыпух і заплыў, сіпаты голас сьведчылі пра вечнае п'янства.

— Чаго ж маўчыш? Бяры хлапчука ды спушчайся. Зьмены-ж чакаюць.

Абадранец скоса паглядзеў на хлапчука:

— Чаго вы мне гэту брыду тыкаеце! Што мне з ім рабіць?..

— Ну, ну, ідзі, не размаўляй!

— Ідзі!.. Сам ідзі, калі хочаш! Вам каб толькі ўсё таньней...—І ён груба вылаяўся няпрыстойнымі словамі і накіраваўся да зрубу, які праз падлогу ішоў у глыбіню зямлі.

Хлопчык маўкліва і безнадзейна пашоў сьледам за ім. Яны падышлі да чатырохкутнага прарэзу ў зрубце і ўлезлі ў клетку, якая вісела там на ланцугох. Машыністы ў другім аддзяленьні пусьціў машыну. Ланцугі забразгаталі, зарыпелі суставамі, замігалі ўніз, і клетка схавалася ў змроку. Толькі

пакінула за сабою чатырохкутную дзірку, якая зьзяла непраглядную цемраю.

Калі клетка зьнікла і на тым месцы, дзе за хвіліну перад тым быў хлопчык, застаўся цёмны правал, рабочы ў чаравіках пачухаў паясьніцу і павярнуўся да панурага шахтара:

— Каб не захварэла гаспадыня... шкода хлапчука—таксама хочацца пагуляць.

Той нічога не адказаў, толькі стараўся дакурыць да канца цыгарку, а потым павярнуўся да канторкі, каб атрымаць разрахунак.

II

Клетка лёгка і шпарка ішла ўніз, толькі ланцугі пераліўна і гаманліва беглі з вала.

Хлопчык нярухома сядзеў і ўпарта глядзеў перад сабою ў цемру. Яго ахапіў той маўклівы пануры стан, які ахапляе рабочага, як толькі яго з усіх бакоў агорне змрок і нярухомая магільная цішыня капальні. Ён чуў цяжкае, сіпатае дыханьне свайго таварыша, чуў, як той кашляў, варочаўся, пляваў каля яго і лаяўся. Хлапчук адчуваў, што ён ня ў гумары; злы ад пахмелья і ад таго, што правядзе сьвята за працаю ў капальні.

Ён сапраўды быў злы на сябе, на хлопчыка, які сядзеў поплич з ім, на ягонага

бацьку, на канторшчыка, на праўленьне, на ўвесь сьвет. Ды і сапраўды, цяжка-ж пасьля бязупыннае двухтыднёвае гулянкі выпіўкі, прыемнага бясклопатнага жыцьця ў шинку, у гасьцініцы, у карчме—ісьці ў сьцюдзёную волкую капальню, і ў той час калі іншыя якраз збіраюцца на ўсё забыцца ў вясёлай гулянцы і выпіўках.

Ня ісьці-ж у шахту ня было ніякай фізычнай магчымасьці: усё, ад грошай, запрацаваных цяжкай працай, да ботаў, вопраткі, шапкі, бялізны—усё было прапіта, усё было застаўлена, перазастаўлена. Усюды, дзе толькі можна было пазычыць, было пазычана пад вялізныя процанты, і цяпер ня было чаго есьці, піць, ня было ў чым паказацца на вуліцу. Нічога не заставалася больш, як схавацца ад вачэй людзкіх у глыбіні капальні, пацяшацца толькі думкаю, што за гэтыя дні ідзе падвойная плата.

Такія, як Рыгорка Фінагенаў, рабочыя, якія прагуляліся дашчэнт—скарб для горнапрамыслоўца, бо ў капальні заўсёды трэба мець пэўны лік рабочых, інакш яе можа заліць. Шахтара-ж у такое сьвята, як каляды, пад зямлёю ўтрымаць ні за якія грошы нельга.

Клетка здрыганулася, спынілася. Рабочы і яго памочнік вылезлі з яе на пляцоўку. Чырвоныя агні лямпак хісталіся, дыміліся

ў густым, навіслым над самаю галавою змроку. Да пад'ёму пасьпешна падыходзілі рабочыя, якія спазьніліся. Гулка каціліся апошня вагончыкі, і са змроку адна за адной высоўваліся конскія морды. Конюх пасьпешна адпрагаў і адводзіў коняў у цёмную магільную стайню: для іх таксама надыходзіў трохдзенны калядны адпачынак.

Фінагенаў запаліў лямпу, скруціў цыгарку, закурыў і пачаў глыбока, са смакам зацягвацца, каб яшчэ хоць крыху адцягнуць час: і ў яго смактала пад сэрцам нуда адзіноты, адрэзанасьці і цяжкага ўсьведамленьня, што даводзіцца правесьці сьвята не „па людзку“.

— Што, Рыгорка, няўжо зволіўся?—правовіў прысадзісты рабочы з белымі зубамі, які праходзіў з лямпаю на доўгім дроце ў руках, і якая дыміла над самаю зямлёю.

— Дачыста, як ёсьць,—прагаварыў Рыгор і зрабіў асабліва бясклопатную міну. Да кожнага слова ён нядбайна дадаваў адборную лаянку.—Што, маўляў, мы пагулялі, колькі самі хацелі, а рэшта—глупства. І ў той-жа час, відаць, ён адчуваў у сябе засьпінаю гэтыя маўклівыя праходы, якія нярухома чакалі яго ў змроку.

— Эй, хто там, сядай, ці што!—крыкнуў штэйгер, што стаяў каля дзіркі, якая ішла ўгору.

Рабочы, які гутарыў з Рыгорам, жвава падбег і сеў у клетку разам з штэйгерам і іншымі рабочымі, што паднімаліся ўгору. Забразгаталі ланцугі, клетка хутка пашла ўгору і праз момант схавалася ў змроку.

Рыгор і хлопчык засталіся адны.

— Ну, ідзі, ці што, чаго рот разявіў, — злосна крыкнуў Фінагенаў на хлопчыка, нібы-та той быў ва ўсім вінаваты.

Яны пашлі сярод маўклівасьці і змроку, сагнулі і нахілілі галовы, каб ня выцяцца аб бэлькі, якія падтрымлівалі пласты, што ляжалі зверху.

Ногі коўзаліся па мокрай выбітай каляіне, і вострыя каменны выступалі ў змроку, праходзілі каля самага твару. Агонь, які зьбягаў чырвонымі языкамі з кноту лямпы, з усяе моцы імкнуўся разгарэцца і асьвятліць яскрава і раптоўна ўсе гэтыя глухія і таемныя месцы і людзей, якія маўкліва кудысьці ішлі. Але з усіх бакоў панура і бязупынна насоўвалася такая густая, сузмрочная імгла, што абясьсілены агонь хістаўся дробным дрыжачым кружком і ледзь-ледзь асьвятляў дарогу толькі каля самых ног і знікаў у гэтую нярухомую цемру задушлівым едкім дымам.

На заваротах Фінагенаў на хвіліну спыняўся, прыпамінаў дарогу, і зноў схіляўся і слаба асьвятляў дарогу лямпаю ды ішоў усё далей і

далей. З хлапчуком ён не перакінуўся ніводным словам, і той ледзьве пасьпяваў за ім. Ды ім і ня было пра што гаварыць. Яны прашлі ўжо каля дзвёх вёрст і пачалі адчуваць зморанасьць. Галярэя паніжалася, рабілася яшчэ больш вузкаю, цеснаю, скляпень не навісала над галавою ўсё ніжэй і ніжэй і абодвум даводзілася схіляцца яшчэ болей.

Сымонка, які ішоў ззаду, разы са два бялюча выцяўся аб каменьні, якія кантам выдаваліся з скляпеньня. Ён усё часьцей пачаў спатыкацца, цяжка дыхаў і хапаўся за сьцюдзёныя мокрыя сьцены. Ужо ён цяпер ня думаў ні пра сьвята, ні пра гарбузікі, ні пра гучны гоман і вясёласьць гасьцініц і шынкоў з мядзяным званам талерак, гукамі барабана і выцьцём вялізных труб „машыны“. Яскравыя малюнкi сьвяточнае вясёласьці былі прыдушаны змораю і напружаньнем.

„Хоць-бы дайсьці хутчэй“,—і ён напружана прыслухоўваўся, ці ня чуваць уперадзе рабочых, якія яго чакаюць. Але ў капальні, нібы ў дамавіне, панавала цішыня, і па каструбаватым коўзкім каменьні чуліся глухія змораныя крокі, а калі нага пападала ў лужыну—усплёскі сьцюдзёнае вады.

Яны ішлі далей сярод холаду, вільгаці і маўчаньня падземнае галярэі.

— Няўжо пампуюць? — прагаварыў раптам Фінагенаў.

Яны спыніліся і пачалі ўслухоўвацца. З цемры даходзілі дзіўныя аднастайныя панурныя гукі чалавечага голасу, які вяла і сумна паўтараў адно і тое самае. У перапынках нешта ўсхліпвала і

захліпалася, курчылася і цягнула ў сябе ваду, а вада хлюпала і ўсмоктвалася кудысьці, а потым прасочвалася тоненькім струменчыкам.

— ... Трыццаць два... трыццаць тры... трыццаць чатыры... — данасіліся адтуль марудна, нудліва, з паўзамі.

— Тут,—прагаварыў Сымон, і абодва пашлі наперад. Напэўна там, у змроку, убачылі чырванаваты агонь іх лямпачкі, бо кінулі лічыць, і сьціхлі гэтыя гукі, што заліпаліся ўсхліпамі. Але Рыгору і Сымонку нічога ня было відаць—ані агню, ані людзей. І толькі калі яны зусім падышлі, і Рыгор узьняў сваю лямпачку, яны ўбачылі двух шахтараў, якія нявыразна выступалі з цемры, ваду, што, паблісквала ўнізе, і ручку невялічкае помпы.

І Сымонка і Рыгор адчулі некаторую палёгка, адчулі людзей і тое, што, нарэшце, дабраліся да месца, што ня трэба больш згінацца і спатыкацца сярод гэтае цемры.

Шахтары моўчкі, ня кажучы ані слова, пачалі зьбірацца: дасталі і запалілі сваю лямпу, вытрасьлі з чаравікаў дробныя вугалі, якія насыпаліся туды, і насунулі на галовы скураныя круглыя шапкі, каб захавацца ад каменяў.

— Чаму так доўга?—прагаварыў панура адзін з іх.

— Вось, далёка. Таксама пакуль сабраліся, ды дайшлі, а там канторшчык затрымаў,—спакойна адказаў Рыгор. Ён нядбайна сеў на кукішкі і пачаў круціць цыгарку. Пасядзеў крыху і нібы скеміў нешта. Тады раптам прагаварыў шпарка і злосна:—Доўга! А каб зусім ня прышлі? Людзі цяпер сьвята

сустракаюць, усё як мае быць, а мы вунь сюды перліся, нясла нас нячыстая сіла. Вы вось заўтра насыцёбаецца, а ты сядзі тут ды згінай сьпіну... Чэрці, дальбо...

— Ды ты чаго лаешся? Ніхто цябе не цягнуў, сам прышоў... Дурань! Чысты дурань!

— А то доўга яму! А каб зусім ня прышлі? Вам-бы толькі нажорціся, а ты хоць здыхай...—І Рыгор заўзята і ў самых адборных выразах стараўся выліць увесь свой смутак і крыўду.

— Ды няхай вас,—прагаварыў другі шахтар, узяў лямпачку, і яны схіліліся і пашлі ў той бок, адкуль толькі-што прышлі Рыгор і Сымонка.

З хвіліну чырванаваты агонь іх лямпачкі мігацеў у цемры, рабіўся ўсё меншы, пакуль ня зьнік сьветлаю кропкаю ў глыбіні зморку. Гук крокаў сьціх. Рыгор і Сымонка зноў засталіся адны, і ім зрабілася зноў адзінока, холадна і нудна.

Рыгор пасьпешна дакурыў цыгарку, засоп, зацягнуўся некалькі разоў.

— Ну, вось што, Сымонка,—загаварыў ён і кінуў у ваду акурак, які зашыпеў там і патух.—Станавіся сьпяраша ты і пампуй, ды лічы, колькі разоў качнеш: як далічыш да сотні, балбатні мне, а я крыху пасплю. Ды не брашы, глядзі, я прыслухоўвацца буду,

а не, дык галаву адарву, калі прылічваць будзеш лішак.

— Дзядзечка, а ты доўга ня сьпі, а то я замучуся,—прагаварыў Сымонка, якому страшнавата было заставацца аднаму.

— Добра, я трошкі засну, змарыўся, а тады буду я пампаваць, а ты адпачнеш.

І Рыгор патушыў лампу. Сьвятло было за кошт рабочых, вось чаму яны працавалі ўпоцёмку, каб менш выгарала. Чутно было, як ён вобмацкам прабраўся да месца распрацоўкі, якое знаходзілася тут-жа, побач, паварочаўся і пакешкаўся на кучы ссыпанага дробнага вугалю.

— Але лепш ня будзі мяне, я толькі крыху падрамлю, а як адпампуеш сваё, я сам працнуся. Глядзі-ж, ня кідай вадакачкі, а то адлуплю,—даляцела да Сымонкі з цемры, і потым усё змоўкла.

Сымонка нахіліўся, памацаў, знашоў ручку помпы. Ён напяўся, качнуў. Поршань каўзануўся па трубе, усхліпнуў, засмактаў і пацягнуў за сабой ваду. Праз хвіліну стала чутно—тоненькі струменчык няроўна, з перапынкамі пабег у жолаб.

— Ра-аз,—прагаварыў Сымонка, і адчуў, як праз дзіркі цячэ яму ў чаравікі сьцюдзёная вада. Голас ягоны адзінока і дзіўна прагучэў у навакольнай цемры.

І Сымонка пачаў пампаваць. Ён ня бачыў перад сабою нічога. Поршань раз за разам пачаў хадзіць уверх і ўніз усьлед за ручкаю помпы, хлюпаў і забіраў ваду.

Работа здавалася нецяжкаю і ішла лёгка і вольна. Сымонку ахапіла пачуцьцё, падобнае да таго, якое адчувае прывычны да далёкіх дарог конь, калі на яго галаву надзелі хамут, і калі ён рушыў памалу, трасучы галавою, бо ведае, што доўга прыдзецца ісьці гэтую мернаю павольнаю хадою.

Ён забыўся на ўсё, што хвалявала яго сёньня і што засталася ззаду, а мерна пампаваў і лічыў уголас, нібы ў гэтым лічэньні і хавалася ўся сутнасьць і патрэба яго прабываньня тут—у волкай, сьцюдзёнай, сузмрочнай імгле.

Ён гэта рабіў яшчэ і для таго, каб заглушыць жудаснае адчуваньне самоты і нявыразнага страху, які нарастаў увесь час у яго душы. Таемнае маўчаньне. Імгла ўвесь час нярухома стаяла навакол, хціва чакала, каб няпрыкметна выявіць перад ім жудаснае і, пакуль-што, таемнае.

Сымонка не ўяўляў сабе выразна, што гэта было, але бязупынна адчуваў яго прысутнасьць. Зараз-жа вось ад яго, за гэтай імглою, пачыналіся праходы. Яны цягнуліся нямаведама куды, і бог ведае, што рабілася там. Сымонка быў адзін, адзін мог усьве-

дамляць навакольнае, і вось чаму тое, што адбывалася там, прымала асабліва таемны характар, які меў якраз да яго нейкае дачыненне.

Іншы раз ён зьбіваўся з ліку, пасля апамінаўся, спыняўся на якой-небудзь лічбе і зноў пачынаў роўна і аднастайна лічыць і зноў на яго насоўвалася маўчаньне і цемра, і ў праходах зноў пачыналася тузаньне. Нешта нявыразнае, зьменнае і сьляпое хвалювалася ў змроку, змянала абрыс, запаўняла сабою ўвесь прастор, або скручвалася, пакідала, як і раней, няжывую пустэчу і мёртвую маўчанку.

Асабліва жудасна было тое, што там вельмі добра разумелася, што ён уголас лічыць і ўважліва пампуе толькі, каб заглушыць сполах, які ўсё больш ахапляў яго. Здавалася яму ўсьмешка, якая скалілася і бялела ўпоцёмку, але не парушала мёртвага маўчанья. А ён пампаваў і пампаваў, яму рабілася цесна, было цяжка дыхаць, і пот цурком падаў з ілба; рукі, ногі знямелі і падкасіліся, ён ужо даўно пералічыў за сотню.

Вады рабілася ўсё больш і больш. Помпа з надзвычайнай цяжкасьцю захліпавалася, уздрыгвала ад натугі, цягнула цяжкую, як вадкае волава, вадку, і ў перапынках чуваць было цяжкое дыханьне.

Навакол было ўсё-тое ж; змрок радзеў, разрываўся, прымаў няпэўныя формы, варушыўся.

Сымонка заплюшчыў вочы і так працаваў, але гэта—яшчэ страшней.

„Ох, божачка!.. Уваскрэсьні ты...“—і падскляпеньнем, якое нізка навісла над ім, панаура пранёсься ўздых.

Час праходзіў, чаравікі ўжо стаялі ў вадзе, і помпа павольна і рэдка, быццам перадсьмерцю, уздымала-апушчала поршань.

„Зальле!..“

Ён зрабіў апошнюю адчайную натугу, націснуў на ручку. Поршань прашоў да нізу, цмокнуў, засматкаў, парыпаўся і сьпыніўся. Сымонка ня мог болей пампаваць.

І тады адбылося дзікае, агіднае.

— Дзядзечка!.. Не магу больш працаваць...—пачуўся ў мёртвай цішыны дзіўны, зусім невядомы Сымонку голас.

— Аха-ха-хх... гоооггоо... цава-а-аць...—даляцела да яго адусюль глуха і насьмешліва.

Змрок замітусіўся, і ўсё захвалывалася ў нястрымнай дзікай радасьці. Сымонка сядзеў у гэтым садоме на кукішках у вадзе і плакаў недалужнымі дзіцячымі сьлязьмі. Ён баяўся ісьці шукаць Рыгора, ды і магчыма, яго тут ужо зусім і ня было.

— Дзя-а-дзька Рыгоооор...

— О-оооо... Ух-ух...ух...— аддавалася глуха і прыдушана.

Ён быў такі адзінокі і недалужны, што горш таго, што цяпер рабілася навакол, не магло і быць, і ён не прабаваў выйсці з свайго становішча, аддаўся на волю лёсу: „усёроўна“. Вада ўздымалася ўсё вышэй і вышэй, і мокрыя нагавіцы прыліпалі да цела.

Ён ня ведаў, колькі мінула часу, пакуль голас з таго сьвету не прагаварыў:

— Ну, чаго выеш, сволач.—Вады—вунь колькі найшло.

Моцная аплявуха па вуху Сымонка ў момант разагнала ўвесь той дзікі гармідар, які панаваў навакол.

Сымонка так усцьцешыўся, быццам ён апынуўся наверх, і яму казалі, што ён можа сьвяткаваць. Нехта каля яго плюнуў у рукі, і помпа запрацавала часта і моцна, праўда хліпала, але цяпер ня так, як у Сымонкі: ёй не далі разьбедавацца.

— Чаго-ж ты стаіш? Ідзі!

— Дай запалку.

— Но-о, дам я табе запалкі псаваць...

— Цёмна...

— Знойдзеш. Па сьцяне, а там — направа.

Сымонка пашоў у цёмнаце па праходзе: ні бязвокага, ні сьляпога нічога ўжо ня было, апрача холаду і вільгаці. Водгульле аддавалася глуха і звычайна.

Ён дакльпаў да „лаўкі“—месца, дзе распрацоўваўся вугаль—дзе можна было перасоўвацца толькі на кукішках або на каленях, і пачаў мацаць рукамі па вадзе, па ліпкай вугальнай гразі, пакуль не знайшоў насыпаную кучу дробнага вугалю.

Сымонка ўзьлез на яе і лёг. Вугаль памалу раздаўся, прыняў форму ўціснутага ў яго цела. Сымонка выцягнуў з-за пазухі кавалак чорнага хлеба, які зьліпся ад вільгаці, і пачаў яго есці. Кавалачкі солі і вугальны пыл хрумсьцелі на зубах, а зьліплы мякіш разжоўваўся, нібы цеста. Рукі, ногі, сьпіна нылі тупа і ўпарта, не зважаючы на тое, што ён цяпер адпачываў.

Сымонка даеў хлеб, перажагнаўся. „Каб гэта цяпер у лазьню“,—падумаў ён і скруціўся клубочкам, рукі палажыў між кален, калені падсунуў пад самы падбародак, паварушыў плячыма, каб глыбей увайсьці ў вугаль, і пачаў чакаць, пакуль прыдзе сон.

III

Сон прышоў, і пачало яму сьніцца ўсё тое, чаго яму гэтак хацелася. Пачало яму сьніцца, быцца ён наверх; навакол—шум і гоман сьвяточнае вясёласьці. Ён ідзе па вуліцы. Сьнег мітусьліва зіхаціць на сонцы; міма едуць, скачуць, абганяюць адзін аднаго

звіняць бомамі яго сябры. Потым ён апынуўся ў лазні і ніяк ня можа скінуць чаравікі: яны прымерзлі ў яго да ног. Пакуль ён поркаўся з імі, выявілася, што гэта ня лазня, а шынок. Хоць і дзіўна крыху было, што ў шынку ляжаць ражкі, на падлозе — лужыны вады, а са столі і сьцен капала, гэта, аднак, не парушала агульнае вясёласьці і ажыўленьня. Гоман, шум, звон, вясёлыя, чырвоныя потныя твары праз сінія хмары тутуновага дыму дзіўна зьмешваліся ў адно нявыразнае, што вярзлося разам з холадам, з волкасьцю, з вадою, якая прасочвалася адусюль. Сымонка тужыўся, каб разабрацца ў гэтай немарасьці, і ў яго пачала круціцца галава.

Яго падхапілі і пачалі запіхваць у тую трубу, адкуль помпаю качалі ваду. Ён з жахам бачыў гэтую чорную дзірку, брыкаўся, кусаўся, курчыў ногі, з азьвярэннем крычаў: „душагубы праклятыя!..“ Бацька штырхнуў яго кулаком у бок. Сымонка, нібы сноп, паваліўся на сьцюдзёную падлогу і пачуў: слаба, нудліва, з перапынкамі нехта, стараючыся сябе супакоіць, усхліпваў безнадзейна ў дрыжках.

І пачуўся голас:

— Ну, ты, чарцяня, уставай!

І зноў яго балюча штырхнулі ў бок. Чорны змрок стаяў панура і бязудзельна; холадам,

вільгацьцю безнадзейна веяла адусюль. Упоцёмках лаяўся Рыгор і ўсё штырхаў яго кавалкам вугалю.

— Ня бі, дзядзечка, я ўстану, — прагаварыў Сымонка, ледзь-ледзь падымаючыся.

Яго трасла ліхаманка, зуб не пападаў на зуб, мокрыя ногі адубелі, ніжэй калена балюча цягнула жылу сударга.

— Бач, ты, гультай, за цябе працаваць, а ты спаць будзеш. Галаву адкручу!.. Цэлую гадзіну з ім тут тузайся! — шумеў Рыгор.

Сымонка наўцям, сам ня ведаючы — куды, зрабіў некалькі крокаў і раптам спыніўся, прытуліўся да сьцюдзёнае мокрае сьцяны.

— Дзядзечка, я не магу, сілы няма.

Град лаянкі пасыпаўся з цемры, дзе быў Рыгор.

Сымонка перасіліў сябе і ўвесь у сьлязах, вобмацкам дакльпаў да помпы, нахіліўся, ўзяўся за ручку і пачаў пампаваць.

Навакол запанавала цішыня і, як і раней, усё было нярухома, панура, безнадзейна.

Зноў пад нізка навіслым у імгле скляпеньнем захлюпалі гукі помпы, тоненькім струменчыкам бегла вада, і нечы голас аднастайна, нудліва, як каплі, што падаюць у адно і тое самае месца, паўтараў у цемры: „трыццаць два-а... трыццаць тры-ы... трыццаць чатыры...“

МАЛЕНЬКІ ЦЫРУЛЬНІК

Зіма была бяссьнежная, але мароз абсрэбрыў дрэвы, і яны стаялі ціха і радасна ў бліскучай шэрані пад сонцам.

Пад нагамі гулка звінела зямля, і вясёлыя іскрачкі насіліся ў ціхім паветры. Вераб'і тлумнымі шэрымі стайкамі скакалі па вуліцах, ключы мерзлы гной.

Людзі ішлі, беглі коні, грымелі, скрыпелі калёсамі па абмерзлых каменнях каламашкі, гулка беглі конкі.

Шыльды абутку, мануфактурных тавараў, начыньня, лямп, жалезных вырабаў—бяз ліку абляплялі сьцены, ліштвы, падаконьнікі. Крыкліва і назойліва лезьлі яны ў вочы вялізнымі літарамі, яскравымі фарбамі, але ніхто на іх не зьвяртаў увагі: вокны, дзьверы крам былі шчыльна, па-сьвяточнаму зачынены вакеніцамі, кратамі і маўкліва і нярухома пазіралі бяз жаднага выразу сьляпымі вачыма.

Вялікая шыльда „Цырульня“ сьціпла вісела па-над дзьвярыма, таксама шчыльна зачыненымі.

Калі гэтыя дзьверы бываюць адчынены— а адчынены яны бываюць з самай раніцы да позьняй ночы, і ўлетку і ўзімку—на ад- нэй палове на іх відаць на крэсьле фарсун у фрак, з закручанымі ўверх вусікамі, з драўляным тварам, вылупленымі вачыма і з такім выразам, нібыта яму ўсоўвалі ў горла аж да самага жывата кол, а каля яго выгнуўся дугой і трымае воддаль у руках брытву дзяцюк у белым хвартуху. Ён з та- кім-жа драўляным тварам, вылупленымі ва- чыма і калом у горле. На другой палове сінімі літарамі па брудна-белым полі надру- кавана: галеньне—восем кап., стрыжка— восем кап., мыцьцё галавы—дванаццаць кап.

Але цяпер, калі ўсе і ўсюды прыбраліся па-сьвяточнаму ў лепшае, што ў каго было, дзьверы шчыльна прычыніліся, схавалі фар- суна з вусікамі і дзяцюка з брытвай і гля- дзелі на ўсіх будзённым чорным аблупленым сподам.

За дзьвярыма сярэдняга памеру пакой з лінолеумам на падлозе, з плявальніцай у кутку і шэрымі ад пылу, які асядаў не- калькі гадоў, тулевымі фіранкамі.

Каля глухое сьценкі—трумо. Калі госьць садзіцца ў крэсла і абапіраецца на падстаўкі нагамі, а гаспадар далікатна накідвае яму на плечы засаленае, запэцканае, абсеянае валаскамі пакрывала, спачатку шумна стра-

сянуўшы яго, госьць са здзіўленьнем, не пазнаючы, глядзіць на скрыўленую морду, што пазірае на яго з трумо: на шчацэ—гузак, вялізны нос на бок, вушы асьліныя, галава стаўбуном уверх, адно вока вышэй пад брыдка выгнутаі брывою. Старыя-ж госьці цырульні ня здзіўляюцца, бо прывыклі і вывучылі трумо. Як сядуць і прымуць пэўнае палажэньне, яны стараюцца ня рухацца, бо тады-б нос, вочы, падбародак, вушы—пачалі-б незалежна адзін ад аднаго, увесь час мяняючы форму, шукаць сваё месца па ўсёй люстры.

На падлюстэрніку ў парадку ляжаць шчотачкі, шчоткі, грабенчыкі, нажнічкі, бритвы, машынкi і стаяць розных форм і памераў бутэлечкі з мутнаю белаватаю жыжкаю, якой апырскваюць галаву.

Цяпер у цырульні ціха, усё ў парадку. Цікае гадзіннік, няпрыкметна апушчаюцца гіры, і з трумо глядзяць брыдкія пагнутыя сьцены, скрыўленыя крэслы. Навакол ціха і поўна тае таемнасьці, якая заўсёды пануе ў пакоях, калі няма людзей.

З-за шчыльна зачыненых маленькіх дзьвярэй слаба, але ўпарта, ні на хвіліну ня сьціхаючы, чуваць дзіцячы плач.

У першы момант у маленечкім пакойчыку, які хаваецца за гэтымі дзьвярыма, нельга нічога разабраць. Адно ваконца глядзіць

у брудную сьцяну суседняга дому, яно скупі прапушчае мітусьлівае блядое сьвятло. Потым вока прывыкае, адрозьнівае ў паўзмроку вялізнае двухспальнае ложка, засланае паркалёвай коўдраю, стол, маленькую жалезную печ, ад якой пахне гарэлым жалезам, і цягнецца праз увесь пакой пад стольлю жалезная труба. У кутку—балея, вядро, на паліцы—талеркі, шчарбатая гліняная міска, шклянкі, ісподкі.

Хлопчык гадоў васьмі з змучаным рабым тварам ходзіць па малюсенькім вольным прасторы і бязупынна паварочваецца.

На руках у
яго, зьвісаючы
ўніз галавою і го-
лымі ножкамі, ляжыць

у мокрых пялёнках дзіця і заходзіцца ад крыку. Хлопчык ходзіць шпарка, перагінаецца назад, падкідвае дзіцяне, якое ўвесь час спаўзае з яго рук і нудлівым голасам цягне, нібы вые:

— А-а... а-а-а... а-а-а...

У пакойчыку, як і раней, бязупынны дзіцячы крык. Час-ад-часу хлопчык спыняецца, гушкае дзіцяне так, што ў таго матляецца ва ўсе бакі галава, тупае нагой і праз сьлёзы крычыць:

— Цыц!.. маўчы!..

І потым зноў праз надрыўны дзіцячы крык чуваць:

— А-а... а-а... а-аа...

Гаспадар і гаспадыня з дзяццмі пашлі на шпацыр. Засталося толькі грудное дзіця ды Ванька, хлопчык гадоў васьмі, адданы з вёскі ў цырульню ў навуку.

Сёньня раніцай, калі Ванька ўстаў, паставіў самавар, прынёс вады, распаліў печку, вымеў пакойчык і сеў піць гарбату, гаспадыня падарыла яму паўфунта каўбасы, пернік з мёду, чатыры цукеркі. Ванька зьеў палову, а рэшту схваў, і цяпер пры ўспамінах пра каўбасу палыкаў ён сьліну, але дзіцяне крычала, а ён баяўся, што гаспадары могуць вярнуцца. Гаспадыня, калі адыходзіла, строга наказвала:

— Глядзі, каб Аніотка не раўла.

І ён зноў робіць тры дробных крокі ў адзін бок, паварочваецца, тры назад—і так увесь час.

— Ба-а... а-а... а-а... цыц!.. маўчы!..

Ён зноў са сьлязьмі злосьці ўскідае зьвіслую галоўку дзіцяці, і яна стукаецца аб кант стала. Дзіцянё падварачвае вочы, і ў бакоўцы пачынае панаваць жудасная цішыня.

Ванька адразу садзіцца на падлогу, забірае галованьку ў абедзьве далоні і пачынае ўважліва аглядаць: рэчавага доваду—сіняка няма. Ванька ўстае і зноў пачынае насіць пасінелае дзіцянё, якое зноў крычыць роўна, упарта, на ўсю сілу.

І калі Ванька ўжо зусім змардуецца, і рукі мімаволі пачынаюць разгінацца, дзіцянё, змучанае крыкам і трасеньнем, засынае, у сьне жаласна ўсхліпвае, маленечкія губкі хваравіта шавеляцца і кривяцца. Ванька кладзе яго ў калыску так, што ногі выходзяць вышэй галавы, і накрывае сьцюдзёнымі, мокрымі, пялёнкамі, ад якіх нясе вострым спэцыфічным пахам.

Потым выцягвае каўбасу, нацэльваецца зубамі, адкусвае кавалак і пачынае жаваць, стараючыся разжаваць і скурку. Потым адкусвае пернік і хрумсьціць разам з цукеркаю. Пасьля хавае ў кішэню каўбасу, хавае і рэштку перніка з цукеркаю, выцірае аб галаву рукі, б'е сябе па сьцегнях, пад-

скокває, быццам казёл, з хвіліну стаіць у развазе, ідзе да дзвярэй, замыкае іх на засаўку і выходзіць у цырульню.

Выгляд гэтага пакою, дзе ён цэлы год толькі чуе пагрозныя крыкі: „Вады!.. прыняць!.. падай калёшы!“—і дзе ён цэлы год, і ў будні, і ў сьвяты, і ўдзень, і ўночы, здымаў і ўздзяваў на дыбачках з гасьцей польты, падаваў гарачую ваду, выносіў мыльніцу, счышчаў пыл,—цяпер захапляе яго. Ён сам сабе пан і гаспадар. Поўная воля.

Ванька пішчыць, скача, куляецца на падлозе праз галаву і пачынае сьпяваць на ўсё горла дзікім казьліным голасам і зьдзіўлена прыслухоўвацца да яго: за год ён зусім адвык ад яго і цяпер не пазнае. Ванька хапаецца за живот і пачынае рагатаць, як вар'ят.

Потым падбягае да вакна, узлазіць на крэсла і глядзіць на вуліцу. На вуліцы, ясна-марозна, сонца, весела, ідуць людзі, гутараць, вітаюцца, сьмяюцца. Ванька праводзіць вачыма конку.

Потым Ванька есьць пернікі і арэхі, якія ён бачыць, скасіўшы вочы, на рагу ў гандляра. Потым паважна ідзе ў футры і футравых ботах, нібы той пан, што праходзіць каля вакна і курыць папяроску.

Ванька адрываецца ад вакна, кідаецца да люстра, засоўвае за яго руку і выцягвае некалькі акуркаў, якія ён зьбірае пасья

гасьцей і хавае, лезе ў столік, дастае гаспадаровыя запалкі і закурвае. А курак паліць яму пальцы і сьмярдзіць гарэлаю ватаю, але Ванька з асалодаю глытае гарачы дым.

У люстры — другі Ванька, з брыдкаю мордаю, касароты з акуркам, які крыва тырчыць з роту, з носам зьверненым на бок. Ванька ўважліва ўзі-

раецца ў яго, папраўляе валасы, кідае акурак у куток, як гэта робяць госьці, бярэ машынку і з вялікай асалодаю пачынае падроўніваць свае кудлы. Ніводнага разу ён яшчэ нікога ня стрыг, і гэта яго першая спроба. Машынка блытае і дзярэ валасы. Ванька кладзе яе на бок і бярэцца за нажнічкі.

Нажнічкі працуюць з большым посьпехам, і ён выстрыгвае сабе сьпераду даволі вялікую лысіну. Тады Ванька зьдзьмухвае з століка валасы і адварачваецца ад люстра. Ё яму пачынае здавацца, што лысіна ўжо ня такая вялікая.

Некаторы час ён стаіць, заткнуўшы палец у нос, і старанна ім калупае. Потым сядзе ў крэсла і глядзіць у люстра. У люстры на яго зноў глядзіць брыдка морда з вялікай выстрыжанай лысінаю.

Яму робіцца нудна. Ён падыходзіць да вакна, але там тое-ж самае: ідуць, едуць, сьмяюцца, на рагу гандляр з ласункамі і папяросамі. Ванька ўспамінае пра каўбасу, але яна яго больш ня вабіць. Нешта калючае, сухое шчыпле, цісьне грудзі і падыходзіць да горла.

Ванька выходзіць у задні пакой, залазіць у свой куток за ложкам, дзе на падлозе ляжыць скручаная яго падсьцілка. Кладзецца тварам уніз і пачынае плакаць.

Ён плача горкімі, нястрымнымі дзіцячымі
сьлязьмі, плача доўга, упарта, плача і
сам ня ведае чаго, ня ведае, колькі ўжо ён
плача.

А ў калысцы з усіх жыл крычыць дзіцянё,
а за дзвьярыма, якія з грукам ірвуцца з за-
весаў, чуваць голас:

Ванька!.. адчыні!.. Ванечка!.. жэўжык!

З Ы М Е С Т

	Стар.
Вераб'іная воч	3
На крызе	21
На Прэсьні	43
Счэпнік	83
Маленькі шахтар	105
Маленькі цырульнік	126

1954

Бел. гадзод
1994 г.

W

ЦАНА 45 КАП.

8000000260007 1

